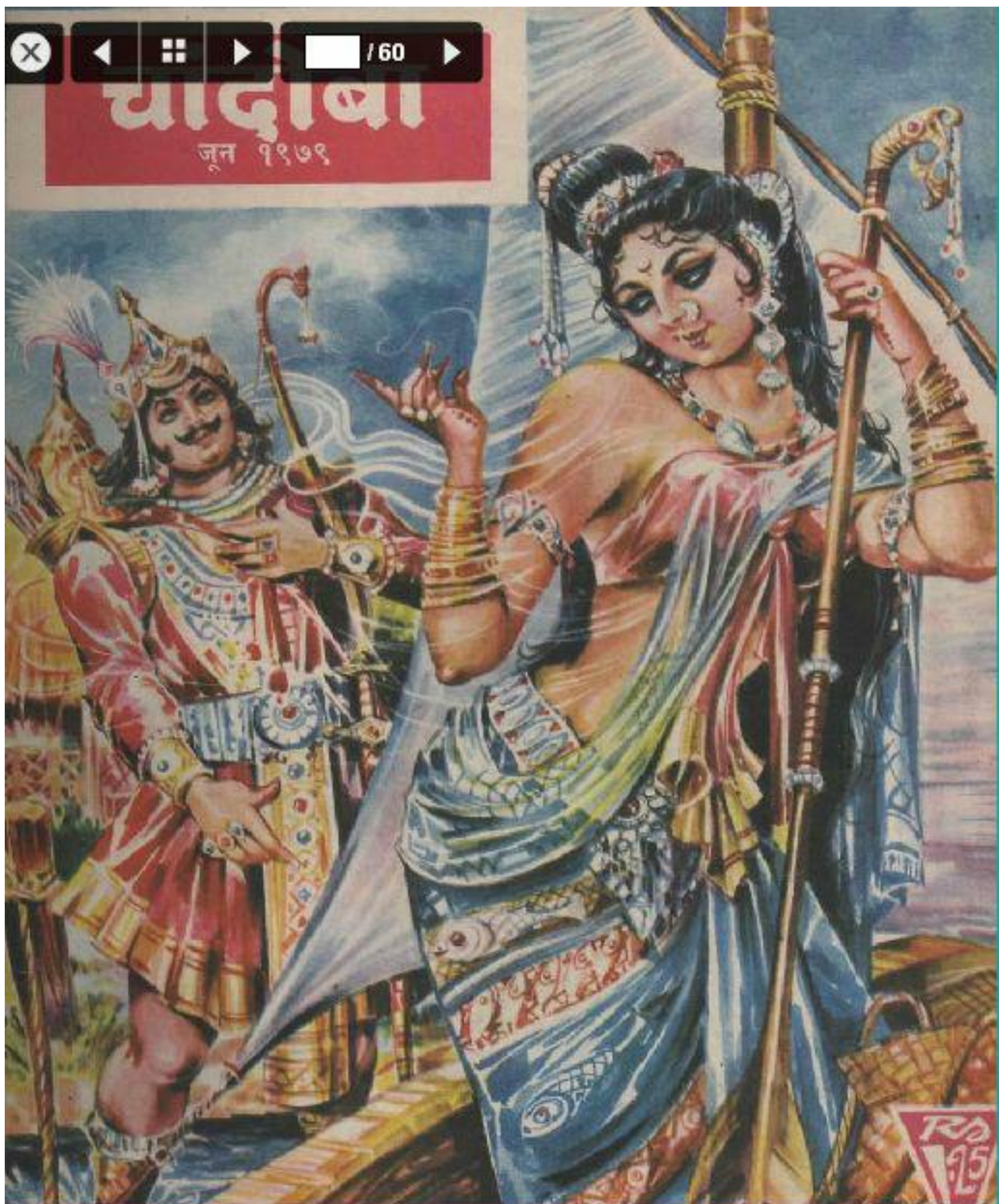

जून १९७९
Rs 1.25

प्रश्नोत्तरे

बाय हेमसुंदराव, डोर्नकल (आंध्र)

प्र. : असे सांगतात की मध्यरात्री सुद्धा नॉर्वे देशात सूर्याचा प्रकाश असतो. तेथे मध्यरात्रीच्या वेळी सूर्य असण्याचे कारण काय?

उ. : पृथ्वी एका विशिष्ट कक्षेत सूर्याला प्रदक्षिणा घालीत असते. ती स्वत: भोवती फिरते तेव्हां तिची धुरी त्या कक्षेला तिरप्या अवस्थेत असते. त्यावरून आपल्याला हे कळते की पृथ्वी सूर्याच्या सभोवती बारा महिन्यात एक प्रदक्षिणा पुरी करते त्या अवधीत सहा महिने पृथ्वीच्या धुरीचे उत्तरेकडील टोक म्हणजे उत्तर ध्रुव सूर्याच्याकडे असतो आणि बाकी सहा महिने दक्षिण ध्रुव सूर्याकडे असतो. या सहा महिन्यांच्या अवधीला आपण अनुक्रमे उत्तरायन व दक्षिणायन म्हणतो. सूर्य जेव्हां पृथ्वीच्या उत्तर दिशेला असतो तेव्हां उत्तर ध्रुवाच्या सभोवतालच्या प्रदेशात सूर्यास्त होत नाही. त्याचबरोबर उत्तर ध्रुव मंडलाच्या बाजूच्या काही प्रदेशात मध्यरात्री सूर्यास्त होत नाही. काही प्रदेशात रात्र काही तासच असते. ग्रीन लँड सारखे काही देश नार्वे पेक्षांही उत्तर ध्रुवाच्या जास्त जवळ आहेत.

के. जी. सरलाकुमारी, के. जी. हेमलता, कुप्पम् (आंध्र)

प्र. : संभाषण व्हायला भाषा आवश्यक असते. भाषेचा जन्म केव्हां व कसा झाला? तिचा प्रचार प्रसार कोणी केला? इतक्या भाषा कशा निर्माण झाल्या?

उ. : भाषा म्हणजे वस्तू, कामे आणि भाव यांचा संकेत करणारा शब्दसमूह. मुके प्राणीसुद्धा विशिष्ट प्रकारे ओरडून किंवा आवाज करून आपल्या जातिबांधवांपुरते आपले भाव प्रगट करताता संकटात सापडलेला कावळा एका तऱ्हेचा आवाज काढून इतर कावळ्यांना बोलावतो. मानवजातीत भाव व विचार यांच्या विकासाबरोबर भाषेचा पण विकास झाला. रानटी जातीच्या लोकांच्या भाषेत शब्द संख्या कमी असते. उदाहरणार्थ सवर भाषाच घ्या. संकेत रूपे काही शब्द मानल्यावर त्यांच. अर्थ ज्यांना समजतो ते एकच भाषा बोलणारे त्या जातीचे लोक मानले जातात. आपल्याला जी भाषा कळत नाही, त्या भाषेत 'सांप', 'सांप' म्हणून कोणी सावध केले तरी ते काय म्हणत आहेत हे ऐकणाऱ्याला ती भाषा आल्याशिवाय कळणार नाही. अशाच तऱ्हेने निरनिराळ्या प्रदेशात राहणाऱ्या लोकांनी निरनिराळ्या भाषांची सृष्टी केली. त्या भाषा शिकणे इतरांना त्या भाषा बोलणाऱ्या

अघटित अनपेक्षित

[७०]

"कोणीही मागचा पुढचा विचार केल्याशिवाय घाईगर्दीने कोणतेही काम करून मागाहून पश्चात्ताप करू नये. 'न्हावी आणि मुनी' यांच्या गोष्टीवरून हा धडा प्रत्येकाने घेण्यासारखा आहे." विष्णुशर्मा राजकुमारांना म्हणाले.

"आम्हांला ती गोष्ट सांगा" असे राजकुमारांनी आग्रह केल्यावर विष्णुशर्मा गोष्ट सांगू लागले.

पाटलीपुत्र येथे मणिभद्र नावाचा एक मोठा व्यापारी रहात असे. तो दानधर्म, धार्मिक कार्य आणि स्वत:च्या कुटुंबियांसाठी लक्षावधी रुपये खर्च करी. कलिंगपट्टण, कायल, कोर्केसारख्या मोठमोठ्या बंदरात त्याला व्यापारा निमित्ते जावे लागे. त्याची गलबते बंगाल आखाता पलीकडेच्या बंदरापर्यंत जात येत.

एकदा त्याची सर्व गलबते समुद्राच्या मध्यभागी असतां मोठे तुफान आले आणि त्याच्या तडाख्याने सर्व गलबते बुडाली. एकही वांचले नाही. मणिभद्राचे सर्वस्व नष्ट झाले व त्याचे दिवाळे निघाले. एक कोट्याधीश एका दिवसात भिकारी झाला. त्याच्या कृपेवर ज्यांनी मोठमोठे वाडे बांधले होते आज त्याला विचारीतनासे झाले. त्याला लग्नकार्याला जेवायला बोलावणे तर सोडाच, ते त्याचा पदोपदी अपमान करू लागले. त्याच्या हृदयाला धक्काच बसला.

आतांपर्यंत दोघां नवराबायकोंनी मानाने सर्व आयुष्य घालविले होते. म्हणून गरीबीत दिवस काढणे त्यांना जड जाऊ लागले. मणिभद्र एकटा असता तर त्याने सर्व कष्ट आनंदाने सहन केले असते. परंतु बायकोला

ते कष्ट जड जात असलेले पाहून त्याला ते सहन करणे अशक्य झाले. ती पूर्वी रेशमी जरीकाठी लुगडी नेसायची. दररोज दानधर्म करायची. दररोज तिच्यासाठी फुलांच्या पाट्या भरभरून येत. आतां त्या सर्व वस्तू स्वप्नातल्या गोष्टीसारख्या दुर्मीळ झाल्या. रानात स्वतंत्रपणे हिंडणाऱ्या एखाद्या हत्तीला बांधून ठेवल्या सारखे तिला घर वाटू लागले. आपले दुःख लपवून पतीला सुखी ठेवण्याचा तिचा प्रयत्न जास्तच करुण वाटत होता.

एकदां रात्री मणिभद्रची बायको सैंपाक घरात कामात गुंगून गेली असतां मणिभद्र खाटेवर पडून विचार करू लागला—"गरीबी हे [illegible] जीवन घाल-वायला लावते? सौजन्य, सहनशीलता, सुशीलपणा, कुलीनपणा हे सर्व गुण गरिबीत शोभत नाहीत. मान, प्रतिष्ठा, ज्ञान, बुद्धी, सौंदर्य आणि विवेक हे सर्व गरीबी येताच नष्ट होतात. पोटाची खळगी भरण्याच्या काळजीत बुद्धिमत्ता निरुपयोगी होते. एका श्रीमंताच्या आजूबाजूला सहस्रावधी गरीब असले तर प्रत्येकाची नजर एकट्या श्रीमंता-वरच असते. इतरांकडे कोणी ढुंकूनसुद्धा पहात नाही. जगाला काय तो पैसाच दिसतो. गरीबाचे जे काम त्याचा गुन्हा म्हणून मानले जाते तेच काम श्रीमंताने केल्यास ते पुण्यकार्य मानले जाते. असे जीवित जगायचेच कशाला? मी उद्या दूर कोठे तरी जंगलात जाऊन गळ्याला फाशी लावून घेतो, म्हणजे मी फाशी लावून घेऊन मेल्याचे दुःख माझ्या बायकोला भोगावे लागणार नाही. मी व्यापार धंद्यानिमित्त परदेशात गेलो असेन असे समजून ती दुःखी होणार नाही. तिला वैधव्याचे दुःखही भोगावे लागणार नाही. ती माहेरी जाऊन उरलेले आयुष्य सुखाने घालवील. मी असेन तोपर्यंत माहेरी जाण्याचा विचार तिच्या मनातच येणार नाही. मी नसल्यावर तिला जावेच लागेल."

[illegible] लागला. त्याला एक स्वप्न पडले. त्याला एका दिगंबर जैन मुनींचा दृष्टांत झाला. दिगंबर मुनी त्याला स्वप्नात भेटून म्हणाले—"मणिभद्रा! आत्महत्येचा विचार करू नकोस. पूर्वजन्मातली सत्कृत्ये कधी कधी अयशस्वी वाटतात. परंतु शेवटी यशस्वीच होतात. मागच्या जन्मी एका दिगंबर जैन मुनीने गोरगरिबांना दान करण्यासाठी तुझ्याकडे याचना केली. तू त्यांना एक लाख सुवर्ण मुद्रा देऊन खूष केलेस. मीच तो दिगंबर मुनी. तुझ्या-कडून मला जे सोने मिळाले ते मी गोर-गरिबांना दानधर्म करण्यात खर्च केले नाही. त्याचा मलाच मोह झाला आणि देवधर्माला विसरलो. असे सांगतात की पूर्वजन्मी आपले मन ज्या वस्तूवर आसक्त होते, आपण या जन्मी तेच रूप घेऊन जन्माला येतो. हे पूर्णपणे सत्य आहे, मी बाहेरून मुनीसारखा दिसत असलो तरी मी वास्तविक सोन्याचा गुलाम, दास झालो आहे. आतां माझे डोळे उघडले. माझे मन सोन्यापासून विरक्त झाले आहे. तरी सोन्यावर भाळलेला हा मानवदेह मला सोडायला तयार नाही. त्याचा शेवट झाला पाहिजे आणि तुझे सोने तुला मिळाले पाहिजे. म्हणून मी याच रूपात उद्या

तुझ्याकडे येणार आहे. तू मला सहजी ओळखशील. कारण माझ्या हातात भिक्षा-पात्र नसेल. मी 'भिक्षादेहि' म्हणणार नाही. तू थोडा देखील संकोच न करतां माझ्या डोक्यावर सोटा हाण. मी तत्काळ दोन मण वजनाचा सोन्याचा पुतळा होऊन तुझ्या पायावर पडेन. तू मला दिलेले तेवढेच सोने होते. ते सोने मिळाल्यावर तुला व तुझ्या बायकोला सुखाने पुढील आयुष्य घालविता येईल. या थोड्या काळातल्या गरिबीचा तुला एवढा फायदा अवश्य होईल की माणसाचा स्वभाव व या जगाचा नियम याची तुला चांगली ओळख होईल व तुझी सदसद-

विवेकबुद्धी वाढेल. नंतर मी पुन्हा जैन मुनी होऊन सरळ देवलोकात जाईन आणि निर्विघ्नपणे तपश्चर्येत मग्न होऊन जाईन." असे सांगून तो जैन मुनी अदृश्य झाला.

मणिभद्राची झोप मोडली व तो स्वप्नात पाहिले त्याविषयी विचार करू लागला– "हे स्वप्न खरे असेल का की खोटे? झोपण्यापूर्वी माझ्या मनात पैशाचा विचार आला, म्हणून हे स्वप्न निरर्थकच असणार. असे सांगतात की, रोग्याला, दुःखी माणसाला आणि दारुड्याला जी स्वप्ने पडतात ती खरी नसतात, तरी पाहू या, काय होते ते!"

त्यानंतर मणिभद्र पहाटे उठला. स्नान पूजा आटोपून घराबाहेर ओटयावर जाऊन बसला. त्याच्याजवळ एक जाडजूड दांडके होते.

त्याच वेळी एका न्हाव्याने येऊन मणिभद्राच्या बायकोच्या पायाच्या बोटाची नखे काढली. ते काम संपले असेल नसेल तै... ...ल्या स्थितीत आला. 'भिक्षांदेहि' न म्हणतां मणिभद्राकडे पहात स्मित करू लागला.

मणिभद्र त्याला पाहून दचकला. त्याला पाहतांच स्वप्नात पाहिलेलाच मुनी असल्याचे त्याने ओळखले. त्याने तत्क्षण दांडके उचलून त्या मुनीच्या डोक्यात हाणले. मुनी जमिनीवर आदळला आणि त्याच मानव देह अदृश्य होऊन सोन्याच्या पुतळ्यात त्याचे रूप पालटले. ते पाहून मणिभद्र, त्याची बायको आणि न्हावी तिघे आश्चर्यचकित झाले.

अघटित अनपेक्षितपणे ते घडलेले पाहून मणिभद्राच्या डोळ्यात आनंदाश्रू आले. तो बायकोच्या मदतीने तो सोन्याच्या पुतळा घरात घेऊन गेला आणि त्या पुतळ्याचे एक बारीकसे बोट कापून न्हाव्याला देत म्हणाला–"हे घे बाबा! तू हे सोने घेऊन सुखी हो! परंतु ही गोष्ट कोणाजवळ बोलू नकोस!"

भल्लूक मांत्रिक

[१०]

[चांडाळ अस्वलाच्या हातातून उग्रदंडाने राजा दुर्मुखाला वांचविले आणि दुर्मुखाला भल्लूक मांत्रिकांकडे घेऊन जाण्याची जबाबदारी स्वतःवर घेतली. रानटी शिकारीसुद्धा चांडाळ अस्वलाबरोबर चंद्रशिला नगरीला जाण्यास तयार झाला वाटेत चांडाळ अस्वलाला हत्तीवर आलेल्या चौघां जणांनी अडविले व त्याच्यावर तीर सोडू लागले. पुढे–]

चांडाळ भल्लूक त्याच्यावर येणाऱ्या बाणाना परशूने दूर सारून स्वतःचे रक्षण करू लागला. त्याने आपले वाहन त्या हत्तींच्या दिशेने वळवून तीर सोडणाऱ्या सैनिकावर हल्ला केला. सोंड तुटलेला हत्ती आणि सैनिकांचे हत्ती यांची झुंज सुरू झाली. सोंड, दांत आणि डोकी यांचा उपयोग करून हत्ती परस्परांना रेटीत झुंजू लागले. तेव्हा चांडाळ भल्लूकाने आपला परशू 'शिरीषवन भैरव की जय' असा जयघोष करून शत्रूच्या हत्तीवर फेंकला आणि एका हत्तीचा दांत तुटला. त्या गडबडीत रानटी शिकारी हत्तीवरून घसरून खाली पडला.

दात तुटलेला हत्ती मागे फिरला व पळू लागला. दुसऱ्या हत्तीवरचे सैनिक घाबरून गेले. ते परस्परांशी बोलू लागले– "त्या हत्तीवरचे अस्वल नुसते अस्वल नसून चांगले शिकलेले दिसते आहे." असे म्हणत

त्यांनी आपल्या हत्तीला वळविले आणि पळण्याचा विचार करू लागले.

चांडाळ भल्लूकाने त्याचा अनुयायी शिकारी खाली जमिनीवर पडला होता त्याच्याकडे एकदां पाहिले. तो बेशुद्ध होऊन पडला होता. परंतु न थांबतां त्याने आपल्या हत्तीला शत्रूच्या हत्तींवर सोडले. त्यांना थांबवून म्हणाला–"अरे मूर्खांनो! तुम्हांला मी अस्वल आहे असे वाटले का? मी गुन्हेगारांचा शिरच्छेद करणारा चांडाळ आहे. तुम्ही आहां तिथेच काही वेळ थांबा."

चांडाळ भल्लूकाचे ते रूप पाहून आणि त्याचा माणसासारखा आवाज ऐकून शत्रु-सैनिक थरथर कापू लागले.

सोंड तुटलेल्या हत्तीला शत्रूच्या हत्तीच्या चारीबाजूला एकदा दोनदा फिरविले. नंतर आपला परशू एका हत्तीच्या गंड-स्थलावर ठेवून सैनिकांना विचारले–"खरंखरं सांगा, तुम्ही कोण आहां? तुम्ही दुर्मुख महाराजांचा 'जयजयकार' केलात. त्या राजाचे डोके मी आपल्याकडे गहाण ठेवून घेतले आहे. तुम्ही ज्या दुर्मुख राजाचे नाव घेऊन 'जयजयकार' केलात तो खरोखरचा राजा नसून कोणी तोतया शेतकरी राजा तर नाही?"

त्याचे उत्तर देण्यापूर्वी त्या सैनिकांपैकी एकाने खाली वांकून चांडाळ भल्लूकाला नमस्कार केला व म्हणाला–"भल्लूक महाराज! आम्ही ज्या महाराजांचा 'जय-जयकार' केला ते उदयगिरीचे दुर्मुख महाराज आहेत. आम्हांला असे कळले की त्यांना हत्तीला वाहन करून येणाऱ्या कोणी व्यक्तीने कैद केले आहे. म्हणून त्यांना सोडवून घेऊन जाण्यासाठी आलो आहों."

ऐकून चांडाळ भल्लूक चकित होऊन म्हणाला–"तुम्ही ज्या महाराजांविषयी बोलत आहां त्यांना सोडवून नेण्यासाठी फक्त चारच जण आलां आहां का?"

ते ऐकून चारही सैनिक उत्तर न सुचल्या-मुळे म्हणा किंवा घाबरून म्हणा, परस्परा-

परशू दात तुटलेल्या हत्तीच्या गंडस्थलावर टेकून ठेवून दरडावून विचारले–"तुम्ही खरंखरं काय ते बोलला नाही तर या हत्तीचे गंडस्थल मी फोडणार आहे. त्यानंतर तुम्हां चौघांची डोकी फोडणार आहे."

तेव्हा सैनिकांपैकी एकजण धीर करून म्हणाला–"भल्लूक महाराज! दुर्मुख महा-राजांचा किल्ला सूर्यभूपती नावाच्या मांडलिक राजाने बळकावला आहे. त्या लढाईत आम्ही स्वत:चा बचाव करून आपल्या महाराजांच्या शोधार्थ आलों आहो."

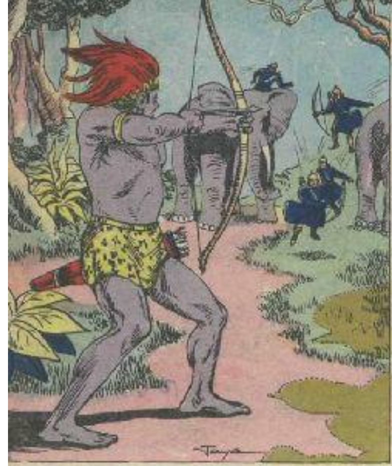
"तुमची राजभक्ती वाखाणण्यासारखीच आहे, परंतु तुम्ही ज्या राजाच्या शोधार्थ एवढे कष्ट करून येथवर आला आहां तो राजा दुर्मुख चंद्रशिला नगरीवर स्वारी करण्यासाठी निघाला होता आणि वाटेत एका थोर मांत्रिकाचा आणि कालीवर्मा नामक एका पराक्रमी वीराचा अपमान करून संकटात सापडला आहे. आता तो जिवंत उदयगिरीला पोचेल की नाही शंकाच आहे. तेव्हां तुम्ही दुसऱ्या कोणत्या-तरी राजाच्या पदरी नोकरी करण्याचा विचार करा." चांडाळ भल्लूक म्हणाला.

सैनिकांना ते सर्व काही समजले नाही. ते चकित होऊन चांडाळ भल्लूकाकडे पहात राहिले. नेमका त्याच वेळी दुर्मुख राजाचा

अंगरक्षक धावत तेथे आला व म्हणाला–"भल्लूक प्रभो! आपल्या पाठीमागून येत असतां हत्तींचे 'चींकार' ऐकून आम्हांला वाटलं की आपल्या वाहनाला रानटी हत्तींनी अडविले तर नसेल!" असे म्हणत असतां जमिनीवर बेशुद्धावस्थेत उपडा पडलेल्या शिकाऱ्याकडे त्याची दृष्टी गेली. म्हणाला–"भल्लूक प्रभो! आपल्या सेव-काला हत्तींनी पायाखाली तुडविले असावे!"

चांडाळ भल्लूक आपला हत्ती रानटी शिकाऱ्याजवळ नेऊन म्हणाला–"तो मेल्या-सारखा नाही वाटत. तो हत्तीवरून घसरून पडला होता, बेशुद्ध झाला असेल. पाठीवर थोपटून पहा जरा!"

अंगरक्षकाने रानटी शिकाऱ्याच्या पाठी-वर थोपटून म्हटले–"अरे, ऐकलेस का? ऊठ, तुझे मालक तुला बोलावीत आहेत!"

शिकारी दचकल्यासारखा चटदिशी उठून बसला आणि तीरकमान हातात घेऊन सैनिकांवर नेम धरीत म्हणाला–"भल्लूक महाराजांना अडविणारे हेच सैनिक का?"

"अंगरक्षका! आम्हांला वांचव!" असे ओरडत सैनिक हत्तीवरून उड्या मारून खाली आले.

अंगरक्षक चकित झाला. त्याला 'अंग-रक्षक' म्हणून हाक मारणारे हे सैनिक कोण? नंतर त्यांच्याकडे निरखून पाहून त्यांना ओळखून म्हणाला–"तुम्ही आहां, होय?

आलांत?"

तो प्रश्न ऐकून चांडाळ सैनिक खदखदां हंसून म्हणाला–"ते नाही का तुला माहीत? तुझ्या दुर्मुख महाराजांचा किल्ला त्यांच्या एका मांडलिकाने बळकावला आहे. थोड्याच वेळाने ज्याचे डोके उडणार आहे त्याला राज्य असून नसून सारखेच म्हणा!"

त्याच वेळी तेथे राजा दुर्मुख आणि त्याच्या पाठोपाठ राक्षस उग्रदंड आणि जंगलातले चोर तेथे आले. दुर्मुखाने आपल्या सैनिकांना ओळखून विचारले–"अरे, तुम्ही इकडे जंगलात कशाला आलांत?"

सेनिक काही उत्तर देणार इतक्यात चांडाळ भल्लूक हत्तीवरून उतरून दुर्मुखाला म्हणाला–"दुर्मुखा! तोच प्रश्न तुझ्या अंगरक्षकाने त्यांना विचारला होता. मी सांगतो, ते ऐक! तू काळजी करण्यासारखे काही झालेले नाही. तुझा किल्ला तुझ्या एका मांडलिक राजाने बळकावला आहे!"

"कोण आहे तो मांडलिक राजा?" असे म्हणत दुर्मुख राजाने आपली तलवार म्यानेतून उपसली आणि आपल्या सैनिकांना म्हणाला–"माझा एकच मांडलिक राजा आहे, सूर्यभूपती! त्यानेच किल्ला बळका-वला असावा! तुम्ही आपला किल्ला शत्रूच्या हाती देऊन इकडे भितऱ्यासारखे

आत्तांच्या आत्तां तुमची डोकी उडवितो." असे दरडावून म्हणत दुर्मुख सैनिकांच्या अंगावर धावला.

परंतु उग्रदंड राक्षसाने चटदिशी पुढे होऊन दुर्मुखाचा हात धरला व त्याला थांबवून म्हणाला–"दुर्मुखा! अशी घाई करू नकोस! पहिल्याने तू आपले डोके भल्लूकाच्या व मांत्रिकाच्या हातातून वांच-विण्याचा प्रयत्न कर. त्यानंतर आम्ही सर्व तुला तुझा किल्ला परत मिळवून द्यायला मदत करू."

ते ऐकून दुर्मुख शांत झाला. उग्रदंडाचे दोन्ही हात आदरपूर्वक तो धरून म्हणाला–"उग्रदंड प्रभो! मला मरायचेच असेल तर एका राज्याचा राजा म्हणून मला मरू द्या! तुमची मदत मिळाली तर त्या दुष्ट मांडलिक राजाचे डोके छाटून किल्ल्यावर टांगल्याशिवाय मला चैन मिळणार नाही. त्यानंतर मी स्वखुशीने आपला शिरच्छेद करवून घ्यायला तयार होईन आणि स्वतः भल्लूक मांत्रिकासमोर जाईन."

दुर्मुख राजाच्या मनात जी वेदना होती ती समजण्या इतका उग्रदंड राक्षस शाहणा होता. त्याला त्याची दया आली. त्याने चांडाळ राक्षसाजवळ जाऊन त्याला विचारले–"हे बघ, चांडाळ भल्लूका!

दुर्मुख ही जी मदत मागतो आहे, तशी करू या का?"

चांडाळ भल्लूक क्षणभर विचारात पडला. नंतर सर्वांकडे एकदां नजर फिरवून म्हणाला–"तुम्ही सर्व मिळून मला फस-विण्याचा कट तर करीत नाही ना?" असे म्हणत तो आपल्या हातातल्या परशूची धार पारखल्यासारखा सोंग करू लागला.

उग्रदंडने विचार केला चांडाळ भल्लूक संतापून भडकून जाण्या आधी त्याला शांत करणे योग्य होईल. स्मित करून त्याच्या खांद्यावर हात ठेवीत उग्रदंड म्हणाला–"चांडाळ भल्लूका! आम्हांला सर्वांना तुझ्या परशूचा महिमा चांगला माहीत

आहे! परंतु मला हे सांग, भल्लूक मांत्रिकाने जे डोके आणायला तुला सांगितले आहे, ते राजा दुर्मुखाचे की सिंहासन घालवून बसलेल्या दुर्मुखाचे?"

चांडाळ भल्लूकाला त्या प्रश्नाचे उत्तर काय द्यावे हे न सुचल्यामुळे चिडल्यासारखा मान हालवून म्हणाला–"उग्रदंडा! तू काही निरर्थक गप्पा मारून मला धर्मसंकटात ढकलतो आहेस! मी म्हणतो आहे ते खरे आहे ना? तुला जे सांगावयाचे असेल ते स्पष्ट शब्दांत कां नाही सांगत?"

"तरमग ऐक! असे वाटते आहे की दुर्मुख राजाला आपल्या जिवापेक्षा त्याचे राज्य घालवून बसल्याबद्दल जास्त काळजी वाटते आहे. म्हणून त्या दुष्ट सूर्यभूपती मांडलिकाला किल्ल्यातून बाहेर काढून लोकांमध्ये हा विश्वास उत्पन्न केला पाहिजे की उदयगिरीचा राजा दुर्मुखच आहे. त्यानंतर आपण त्याला भल्लूक मांत्रिकाकडे घेऊन जाऊ."

ते ऐकून दुर्मुख राजा दोन्ही हात जोडून म्हणाला–"चांडाळ भल्लूक प्रभो! मी आणखी काही तासांनी हे जग सोडून जाणार आहे. म्हणून माझी ही शेवटची इच्छा मानून ती पुरी करण्याची जबाबदारी मला देहदंड देणाऱ्यावर आहे!"

चांडाळ भल्लूकाला ते पटले असावे. म्हणूनच त्याने होकारार्थी मान हलविली. त्याच वेळी रानटी शिकाऱ्याने आपला एक तीर झाडाच्या बुंधाला नेम करून सोडला व म्हणाला–"भल्लूक प्रभो! त्या मांडलिक राजाला माझ्या अचूक नेमबाजीचे एक उदाहरण म्हणून दाखविण्याची संधी मला द्यावी. कारण त्या मांडलिक राजाने रानांत पक्षी मारून जगणाऱ्या आम्हां रानटी शिकाऱ्यांकडून दर पक्षामागे कर वसूल केला आहे!"

तत्क्षण चोरांचा सरदार तलवार उपसून म्हणाला–"तो सूर्यभूपती दुष्ट व अत्याचारी आहे! आम्ही आपले प्राण तळहातावर घेऊन रानातून जाणाऱ्या यात्रेकरूंना लुटतो. [illegible], आमच्या लुटीच्या मालातला अर्धा वांटा वसूल करून घेऊन येण्यासाठी हा मांडलिक राजा आमच्यावर आपल्या शिपायांना पाठवीतो. त्या दुष्ट मांडलिक राजाच्या मानाने दुर्मुख महाराज धर्मराज युधिष्ठिरासारखे आहेत!"

"अस्सं! तरमग व्हा पुढे! ह्या मांडलिकाचे डोकेसुद्धा दुर्मुख राजाबरोबर भल्लूक मांत्रिकाला अर्पण करू या. परंतु उदयगिरी नगर किती दूर आहे, हे प्रथम सांगा!" चांडाळ भल्लूक आवेशाने म्हणाला.

"पाऊल वाटेने गेल्यास आपण अर्ध्या घटकेत तेथे पोहोचूं! मी वाट दाखवायला पुढे चालतो. चांडाळ भल्लूक मालक! मला तुमच्या हत्तीवर बसायला परवानगी द्याल का?" शिकाऱ्याने विचारले.

होकारार्थी मान हलवून चांडाळ भल्लूक हत्तीच्या पाठीवर चढून बसला. उग्रदंड राक्षसाने दुर्मुख राजाला उचलून दांत तुटलेल्या हत्तीवर बसविले व भल्लूकाला म्हणाला–"तुझ्या परवानगीने मी दुर्मुख राजाला हत्तीवर बसवितो आहे. थोड्या वेळासाठी का होईना, राजा होणाऱ्या दुर्मुखाला हत्तीवर बसविणे, रास्त होईल!"

दुर्मुखाबरोबर दोन सैनिक त्या हत्तीवर बसले आणि चोरांचा नायक नागमल्ल

त्याचे दोघे अनुयायी आणि उरलेले दोघे सैनिक दुसऱ्या हत्तीवर बसले. रानटी शिकारी वाट दाखवीत पुढे हत्तीवर जात होता. अशा तऱ्हेने सर्वजण उदयगिरीच्या दिशेने निघाले. उग्रदंड आपली गदा खांद्यावर ठेवून पायीच लांब पावले टाकीत चालू लागला.

अर्ध्या घटकेनंतर सर्वजण जंगल पार करून एका उघड्या मैदानावर आले. समोर एक मोठा किल्ला आणि त्याच्या मागे एक राजवाडा व भरगच्च भरलेली घरे दिसली. किल्ला पाहतांच दुर्मुख राजाच्या चेहऱ्यावर चिंतेची कळा दिसली. तो चांडाळ भल्लूकाला म्हणाला–"भल्लूक

प्रभो! या वेळी त्या दुष्ट मांडलिकाजवळ घोडेस्वारांचे एक दल आणि पायदळ सैन्याची एक तुकडी नक्कीच असणार. आपण मूठभरच आहों, त्यांच्याशी युद्ध करून त्यांना जिंकणे आपल्याला शक्य होईल का?"

"अस्सं! म्हणजे तुझ्या मनांत आतां ही शंका उत्पन्न झाली आहे, होय?" असे म्हणत चांडाळ भल्लूकाने आपला परशू उचलला आणि पाठीमागून येणाऱ्या उग्रदंड राक्षसाला जवळ बोलावून दुर्मुखाच्या मनातली शंका त्याला सांगितली.

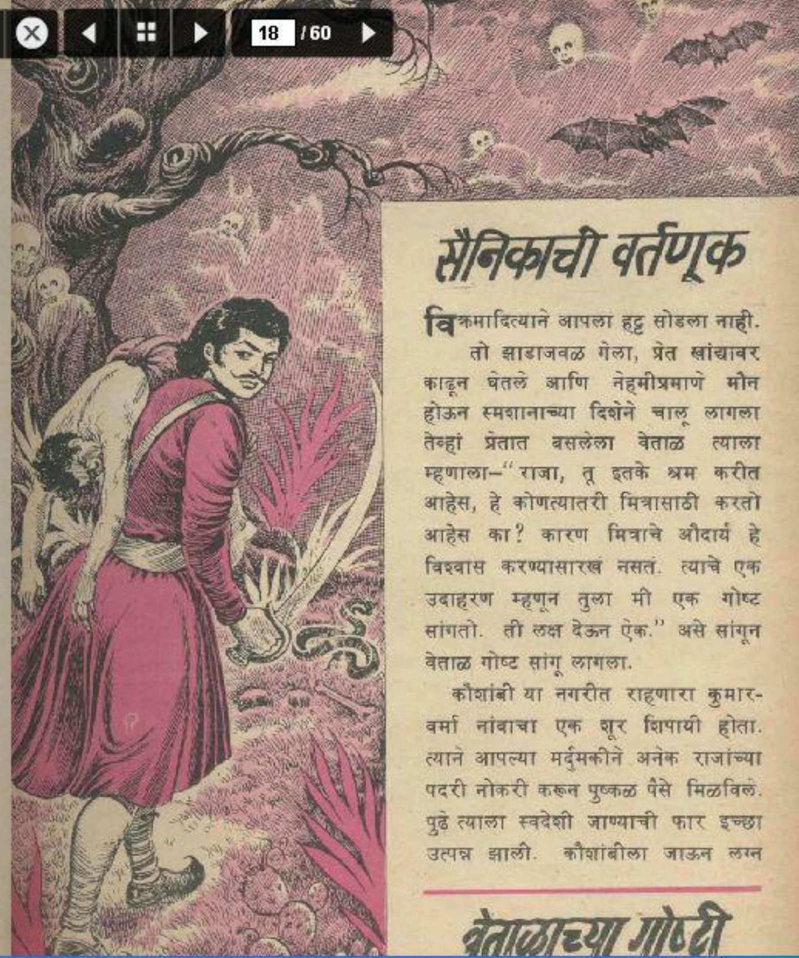
उग्रदंड राक्षस आपली गदा जमिनीवर आपटून म्हणाला–"चांडाळ भल्लूका! तुझा परशू आणि माझी गदा शत्रूचा संहार करण्यास पुरणार नाहीत का? तरीसुद्धा जास्त रक्तपात न करता त्या मांडलिकाला कैद करून त्याचा शिरच्छेद करण्यासाठी दुसरी काही युक्ती असेल तर विचार करायला हरकत नाही."

पूर्वीच नागमल्ल हत्तीवर उभा राहून म्हणाला–"प्रभो! मी या पूर्वीच एक युक्ती योजून ठेवली आहे! मी व माझे दोघे अनुयायी पहिल्याने किल्ल्यात गुप्तपणे शिरून त्या मांडलिक राजाला सांगू की आम्ही दुर्मुख राजाला कैद करून घेऊन आलो आहो. त्याबद्दल आम्हांला कोणते पारितोषिक देणार? तेव्हां तो आपल्या काही निवडक अनुयायांसह किल्ल्याबाहेर येईल!"

"वाहवा! तू काय उत्तम युक्ती काढली आहेस रे! तरमग जा, नीघ आधी!" उग्रदंडाने आज्ञा केली.

चोरांचा नायक आणि त्याचे अनुयायी हत्तीला पळवीत किल्ल्याच्या दिशेने थोडे अंतर चालून गेले असतील नसतील, त्याच वेळी किल्ल्याचे दार 'करकर' आवाज करीत चटदिशी उघडले गेले आणि आंतून टोळधाड यावी तसे घोडेस्वार आणि पायदळ सैन्य बाहेर आले. (क्रमशः)

सैनिकाची वर्तणूक

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही. तो झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मौन होऊन स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा, तू इतके श्रम करीत आहेस, हे कोणत्यातरी मित्रासाठी करतो आहेस का? कारण मित्राचे औदार्य हे विश्वास करण्यासारखं नसतं. त्याचे एक उदाहरण म्हणून तुला मी एक गोष्ट सांगतो. ती लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

कौशांबी या नगरीत राहणारा कुमारवर्मा नांवाचा एक शूर शिपायी होता. त्याने आपल्या मर्दुमकीने अनेक राजांच्या पदरी नोकरी करून पुष्कळ पैसे मिळविले. पुढे त्याला स्वदेशी जाण्याची फार इच्छा उत्पन्न झाली. कौशांबीला जाऊन लग्न

नंदगुप्ताने असे कोणत्या हेतूने सांगितले हे वर्माने चांगले ओळखले. म्हणून तो नंदगुप्ताला म्हणाला–"हे हिरे माझ्याजवळ राहल्याने मलाही चोरांची भीती राहणार. मी स्वतःचे रक्षण करीन. तू स्वतःचे रक्षण कर. मी तुझे रक्षण करू शकेनच, असे वचन मात्र देणे इष्ट होणार नाही." असे म्हणत तो आपल्या घोड्यावर बसून निघायला सिद्ध झाला.

नंदगुप्त फार घाबरला व त्याने त्याला एकट्याला सोडून न जाण्यासाठी कुमार-वर्माजवळ विनंती केली.

कुमारवर्मा म्हणाला–"मी एका अटीवर तुला कौशांबीला सुरक्षितपणे घेऊन जायची ज[illegible] तयार आहे. त्या उपकाराबद्दल तू आपल्या हिऱ्यांपैकी दोन मला दिले पाहिजेस."

नंदगुप्ताने मान्य केले. ती रात्र निर्विघ्न-पणे पार पडली. दुसऱ्या दिवशी उजाड-तांच दोघे कौशांबीला निघाले आणि त्याच दिवशी काळोख पडू लागण्यापूर्वीच सुखरूप पोचले. नंदगुप्ताने आपल्या चार हिऱ्यांपैकी दोन कुमारवर्माला दिले.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला–"कुमारवर्माच्या या वागणुकीला आता काय म्हणावे? नंदगुप्त स्वार्थी असेलही! परंतु तो व्यापारी वाणीच होता. तो आपल्या वळणाप्रमाणे वागला. तरी त्याने कुमारवर्माशी लबाडी केली नाही. त्याच्या पैशाने विकत घेतलेले हिरे त्याने त्याला दिले आणि त्याचे उपकार आपल्या शिरावर राहू दिले नाहीत. कुमारवर्माजवळ पैसे राहिले असते तर त्यामुळे चोरांपासून जितकी भीती त्याच्या जिवाला वाटणे शक्य होती तितकी हिरे ठेवून घेतल्याने वाट-ण्याची गरज नव्हती. म्हणून नंदगुप्ताच्या व्यवहार निर्दोष होता. परंतु कुमार-वर्माच्या बाबतीत तसे म्हणता येत नाही. नंदगुप्ताचे रक्षण करतो असे सांगून त्याच्या हिऱ्यांपैकी दोन हिरे त्याने पट-कावले. हे अन्यायचे नव्हे का? नंदगुप्ताला [illegible] होते त्या औदार्यात त्याचा कपटहेतूच नव्हता का? या शंकाचे समाधानकारक उत्तर माहीत असूनही तू दिले नाहीस, तर परिणाम तुला माहीत आहेच. तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील."

तेव्हा विक्रमादित्य म्हणाला–"या बाब-तीत नंदगुप्त असो किंवा वर्मा असो एकाचीही प्रशंसा करण्यासारखे किंवा दोष दाखविण्यासारखे काही दिसत नाही. प्रत्येक आपापल्या जातीगत वृत्तीप्रमाणेच वागला. कुमारवर्माने जे पैसे दिले त्यात औदार्य म्हणण्यासारखे काही नव्हते. कमी किमतीला विकत घेऊन जास्त किमतीला विकणे हा त्याचा वृत्तिधर्म नव्हताच. कौशांबीला पोंहोचेपर्यंत त्याला पैशाची गरज नव्हती हे तो म्हणालाच होता. कुमारवर्माकडून पैसे घेतले असूनही नंद-गुप्ताने ते हिऱ्याच्या रूपाने परत करून त्यात त्याला फायदा करून दिला असे म्हणता येत नाही. कारण तसा फायदा करून घ्यायचाच असता तर त्याने नंद-गुप्ताच्या नंतर स्वतःच चार हिरे विकत घेतले असते. नंदगुप्तामुळे कुमारवर्माच संकटात सापडला होता. त्याने नंदगुप्ताला सुरक्षितपणे घरी पोचविण्याची जबाबदारी घेतल्याबद्दल त्याने मोबदला मागितला तर तो त्याचा वृत्तिधर्मच होता, त्यात गैर काहीच नव्हते. कारण त्याने सर्व पैसे अशाच तऱ्हेने तर मिळविले होते. कुमार-वर्माने त्याचे रक्षण केले असून त्याने रक्षण केले नाही असा विचार करण्यातही नंदगुप्ताची संकुचित वृत्तीच बाहेर येते. त्याच्या वृत्तिधर्माप्रमाणेच त्याची ती संकु-चित वृत्ती बाहेर पडली. स्वार्थाशिवाय कोणी कोणाला मदत करीत नाही असेच प्रत्येक वाण्याला वाटते."

अशातऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेताबरोबर नाहीसा झाला आणि झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

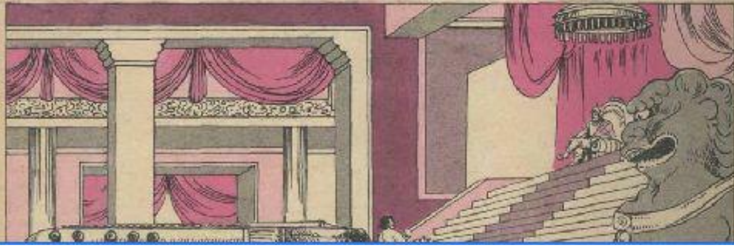
वादनाचा उपयोग जादू व मंत्रतंत्र करण्यासाठी करीत आहे. माझा या मंत्रांतंत्रांवर मुळीच विश्वास नाही. मूर्ख लोक पराचा कावळा करून एखाद्या लहानशा बाबीचं केवढे मोठे वर्णन करून सांगतात. मी दीपकाला आह्वान करतो आहे, वीणावादनाच्या चढाओढीला. मला संधी द्यावी."

राजाने दीपककडे निरोप पाठविला. दीपक मैनाकबरोबर जुगलबंदीस तयार झाला. पहिल्याने मैनाकने वीणा वाजविली. नंतर दीपकने त्याच रागात वीणेचे स्वर छेडले. मैनाक मंत्रमुग्ध झाल्यासारखा दीपकचे पाय धरून म्हणाला–"आपण सरस्वतीचे वरपुत्र आहांत. मी आपणाला कोणी मांत्रिक व जादुगार म्हणून समजून आपला अपमान केला. मला क्षमा करावी!"

दरबारी लोकांनी राजाला सुचविले की दीपकाचा सत्कार करायला याहून जास्त चांगली संधी पुन्हां मिळणे शक्य नाही. राजाने लोकाग्रहास्तव पुन्हां दीपकला वि[illegible] समारंभाला कबूल झाला.

राजाने चकित होऊन दीपकला विचारले–"दीपक! मागे देश दुष्काळाच्या संकटात पडला असतां तू 'मेघमल्हार' राग म्हणून पाऊस पाडलास त्यावेळी तुझा सत्कार करायची संधी आम्हांला दिली नाहीत आणि आतां मान्य केलेंस, हे कसे काय?"

"महाराज, मला असे कधीच वाटले नाही की माझ्या वाद्यशक्तीमुळे पाऊस पडला. मी 'मेघमल्हार' राग वाजविला व पाऊस पडला हा केवळ 'काकतालीय' न्यायाप्रमाणे योगायोग असण्याची शक्यता असू शकेल. किंवा ती गोष्ट केवळ सरस्वतीच्या कृपा प्रसादाने घडली असेल. तिचा अनुग्रह माझ्यावर होता. पुन्हा दुसऱ्या सत्काराची गरज मला भासली नाही. आज एका वीणावादकाशी चढाओढ करून मी त्याला जिंकले आहे. त्याबद्दल आपण सत्कार करीत आहां. त्याला मी आनंदाने मान्य केले." दीपकने आपली बाजू स्पष्ट केली.

रंग बदलणारी मणिमाला

कित्येक सहस्रवर्षे लोटली, एका जंगलात कालसुत नामक एक राक्षस रहात असे. तो नरभक्षी होता. एकदा एक तपस्वी मुनी त्याच्या हातात सापडले. मुनीने त्याला म्हणाले–"अरे राक्षसा, तू मला खाल्लेंस तरी तुझी भूक भागणे शक्य नाही. मी आपल्या तपोबलाने तुझा वध करू शकेन. परंतु मला पुन्हा तेवढे पुण्य संपादन करायला शंभर वर्षे तप करावे लागेल. तू पूर्वजन्मी मोठे पाप करून हा जन्म मिळविला आहेस. तू मला सोडलेंस तर तुला पुण्यप्राप्ती होईल."

कालसुतने थोडा वेळ विचार करून विचारले–"मुनिवर्य! तर मग या राक्षस जन्मातून मुक्ती संपादन करण्यास मी काय करावे, म्हणतां?"

मुनीने विचार केला,–"हा राक्षसजन्म घेऊन जन्माला आला आहे. म्हणून मुनींना खाऊ नकोस असे सांगितले तर तो ऐकणार नाही. परंतु या कलियुगात खरे पुण्यवान नसल्यासारखेच आहेत. म्हणून याला फक्त पुण्यवान पुरुषांनाच खा, असा सल्ला दिला तर याला नरभक्षण बंदच करावे लागेल."

असा विचार करून मुनी राक्षसाला म्हणाले–"माणसात पापी असतात व पुण्यवान पुरुषही असतात. शिळे, कुचके अन्नमांस वगैरे खाणे जसे अपायकारक असते तसेच पापी माणसाला खाणे अपायकारक असते. कारण त्यांचे पाप त्यांना खाणाऱ्याला लागते. म्हणून तू फक्त पुण्यवान पुरुषांना खाऊन आपल्या अंगात पुण्याचा सांठा कर. कोण पापी व कोण पुण्यवान आहे हे कळावे म्हणून मी तुला एक मणिमाळा देतो. तू ती आपल्या गळ्यात घालून कोणाला शिवलास आणि मणी हिरवे झाले तर तो पुण्यवान आहे,

असे समज. पापी असेल तर मणी लाल रंगाचे होतील." असे सांगून मुनीने एक पांढऱ्या मण्यांची माळ राक्षसाला दिली.

राक्षस ती माळ गळयात घालून म्हणाला—"तू पुण्यवान पुरुष आहेस म्हणून मी तुलाच खातो." असे म्हणत त्याने मुनीचा हात धरला. परंतु मणी हिरव्या रंगाचे न होता लाल रंगाचे झाले. म्हणून राक्षसाने मुनीला सोडले.

मुनी विचार करू लागले—"मी राक्षसाला जो सल्ला दिला त्यामुळे माझे सर्व पुण्य नष्ट झाले आणि पाप लागले आहे. मी काही चुकलो तर नाही?" यानंतर मुनी आपल्या आश्रमात परतला. याच चिंतेमुळे त्याचे मन कोणत्याही का[illegible] करून त्याने जे पुण्य संपादन केले होते, ते सर्व व्यर्थ गेले असे त्याला वाटू लागले. असे कां बरे व्हावे? आपल्या मनातली शंका दूर व्हावी यासाठी मुनी दुसऱ्या एका अरण्यात त्याचे गुरुवर्य तपश्चर्या करीत होते तेथे गेला.

सर्व ऐकून घेऊन गुरु म्हणाला—"तुझ्या मनातल्या सर्व शंकांचे समाधान करणारी चिरंजीवी नामक एक व्यक्ति आहे. तो विष्णु-पुर येथे राहतो. तू त्यांच्याकडे जा."

मुनी विष्णुपूरला जाऊन चिरंजीवीला भेटले. चिरंजीवी एका सामान्य माणसा-सारखाच रहात होता. हा माणूस आपल्या शंकांचे समाधान कसे काय करणार, अशी [illegible] आज्ञा होती, म्हणून त्यांनी आपल्या मनातली शंका चिरंजीवीसमोर व्यक्त केली.

चिरंजीवी सर्व काही शांतपणे ऐकून घेऊन म्हणाला—"तुम्ही तपश्चर्या करून बरेच पुण्य संपादन केले आहे. परंतु तुमच्या बुद्धीचा विकास अपेक्षेप्रमाणे झालेला दिसत नाही. तुम्हांला खायला आलेला राक्षस स्वतः किती दुष्ट आहे हे तुम्ही पाहिलेतच. या जगात पुण्यवान पुरुष मोजकेच आहेत. त्यांना त्या राक्षसाने खाऊन टाकले तर या जगात पापीच तेवढे उरतील. खरे बोलावयाचे म्हणजे जगाच्या रक्षणासाठी थोडे पुण्यवान पुरुषच असले पाहिजेत. एकटा सूर्य जगातला सर्व अंधकार नाहीसा नाही करीत का?"

"तर मग माझ्या हातून मोठीच चूक घडली, म्हणावयाची?" मुनीने विचारले.

"परंतु त्यासाठी दुःखी होण्याची गरज नाही. तुम्ही लगेच त्या राक्षसाकडे जा आणि त्याला तुमच्याकडून चूक झाल्याचे स्पष्टपणे त्याला सांगा." चिरंजीवीने सूचना केली.

"तो राक्षस माझ्या बोलण्यावर विश्वास करील म्हणता?" मुनीने शंका केली.

"तुम्ही दिलेला सल्ला चुकीचा होता असे सांगू नका. रंग सांगतांना चुक झाली. स्वतःच्या रक्षणासाठी ती चूक तुमच्या हातून घडली." चिरंजीवी म्हणाला.

तेव्हां मुनी पुन्हा राक्षसाकडे गेले. त्याने मुनीला विचारले–"तुझ्या सल्लचाप्रमाणे वागून मी हात टेकले. एक देखील पुण्यवान प्राणी माणसात मला आढळला नाही."

राक्षस आपल्या सल्लचाप्रमाणे वागलेला पाहून मुनीला आनंद झाला. म्हणाला–"मनुष्यांत पापी माणसांपेक्षां पुण्यवानच जास्त आहेत. मानवजन्म पुण्यवानालाच लाभतो. मानवजन्मच सर्वात थोर होय. मी स्वत:ला वांचविण्याच्या हेतूने तुला मी खोटे सांगितले होते. रंगांची अदलाबदल करून सांगितली होती. वास्तविक पुण्यवान व्यक्तीचा स्पर्श केल्यास माळेतल्या मण्यांचा रंग लाल होतो. ती गोष्ट तुला सांगण्यासाठीच मी पुन्हां स्वत: तुझ्याकडे आलो."

"म्हणजे, तू आतां म्हणालास ते खरे आहे का?" असे विचारीत रागानें राक्षसाने मुनीला धरले. मुनीला हे माहीत होते की माळेला राक्षसाने हात लावताच मणी लाल होतील आणि राक्षस त्याला खाऊन टाकील. परंतु आपली चूक दुरुस्त करण्यासाठी मुनी आपला जीव गेला तरी त्याला तयार झाला होता. परंतु त्याच्या कल्पनेविरुद्ध माळेचे मणी हिरवे दिसले. तेव्हां चकित होऊन राक्षसाने विचारले–"हे कसे काय?"

"कारण मी तुला पुण्यवानांना ठार करायला पाठवीत आहे ना? ते पाप मला लागले." मुनी निर्भयपणे म्हणाला.

परंतु मुनीला एक गोष्ट स्पष्टपणे कळली की त्याने स्वत:च्या प्राणांचा मोह सोडून एक सत्कर्म केले, म्हणून त्याची सर्व पापे नष्ट झाली. त्याला हेही कळले की वाईट कामाची किंमत करू न शकणारे तप निरुपयोगी असते. तेव्हां त्याने मनाशी ठरविले की चिरंजीवी जवळ राहून सत्कर्मं करण्यात पुढील आयुष्य घालवावे.

चिरंजीवी मुनीला म्हणाला–"तपश्चर्येचा फायदा तपश्चर्या करणारालाच होतो. परंतु सत्कर्म केल्यास अनेकांचे कल्याण होते.

वसिष्ठ मुनि

देवर्षी या ऋषिवर्गात सप्तर्षी प्रमुख होत. देवर्षींत अग्रस्थात बृहस्पतीला दिले जाते, तर सप्तर्षीत वसिष्ठ मुनींना प्रथम स्थान दिले जाते. बृहस्पती, म्हणजे गुरु जसा सूर्याभोवती फिरणाऱ्या एका ग्रयाच्या रूपे आकाशात दिसतो तसे वसिष्ठ मुनी एका नक्षत्र रूपे दिसतात. सप्वर्षी ध्रुवाच्या चारीबाजूला फिरल्यासारखे भासतात. सप्तर्षींत वसिष्ठ मुनींच्या बाजूला एक अंधुक तारा दिसतो, तोच वसिष्ठ मुनींची पत्नी अरुंधतीचा तारा होय.

एकदां वसिष्ठ मुनींनी लग्न करण्याचे ठरविले आणि वाळू शिजवून जी वाढू शकेल अशा कन्येचा शोध काढीत एका हरिजन वस्तीत पोचले. तेथे एका मुलीने वाळू शिजवून त्यांना जेवायला वाढले. तेव्हां वसिष्ठांनी जेवण्यापूर्वी अट घातली की त्यांनी तो वाळूचा भात खाल्ला तर त्या मुलीने त्यांच्याशी लग्न केले पाहिजे. तिने ते मान्य केले. तीच अरुंधती होय.

विश्वामित्र आणि वसिष्ठ यांचे परस्परांशी फार वैर होते. दोघे सरस्वती नदीच्या दोन किनाऱ्यांवर रहात. एकदां विश्वामित्र ऋषींनी वसिष्ठ मुनींचा वध करण्याचे ठरविले आणि त्यांना आपल्या घरी बोलावून आणायला सरस्वतीला सांगितले. परंतु सरस्वतीला मान्य नव्हते. परंतु विश्वामित्र मुनींच्या आज्ञेचे पालन केले नाही तर विश्वामित्र शाप देतील या भीतीने ती वसिष्ठांना नदी पार घेऊन आली आणि विश्वामित्र वसिष्ठांचा वध करू शकण्यापूर्वी त्यांना पैलतीरी घेऊन आली.

एकदा वसिष्ठ मित्रसह नामक राजाकडे अतिथी म्हणून आले. त्या राजाशी द्वेष करणाऱ्या एका राक्षसाने वसिष्ठांच्या

जेवणात नरमांस मिसळून ठेवले. वसिष्ठांना ते घृणित काम मित्रसह राजाचेच असावेसे वाटले व त्यांनी त्याला शाप दिला. राजाने देखील वसिष्ठांना शाप देण्यासाठी हातात मंत्रजल घेतले. परंतु मंत्रजलाचे प्रोक्षण त्याने वसिष्ठांवर न करतां आपल्याच पायावर करून घेतले आणि तो अशा तऱ्हेने कल्माषपाद झाला.

तरी कल्माषपादाला वसिष्ठांचा शाप लागलाच. त्यानंतर कल्माषपाद जाऊ लागला तेव्हां त्याला वाटेत वसिष्ठांचा शक्ती नावाचा मुलगा भेटला. दोघांचे परस्परांशी भांडण झाले. ते पाहून विश्वामित्रांनी कल्माषपादाच्या शरिरात एका राक्षसाचे आवाहन केले. त्यानंतर कल्माषपाद झालेल्या मित्रसह राजाने शक्ती व वसिष्ठ मुनींचे शंभर पुत्र यांना ठार केले.

आपल्या मुलांचा असा वध झालेला कळल्यावर वसिष्ठ आत्महत्या करायला तयार होऊन त्यांनी अग्नीत उडी टाकली. परंतु अग्नी थंड झाला. तेव्हां वसिष्ठांनी सुमद्रात उडी टाकली. परंतु सुमुद्राने त्यांना सुरक्षित किनाऱ्यावर पोचते केले.

शेवटी ते निराश होऊन आपल्या आश्रमात परत आले. तेव्हां त्यांना त्यांच्या सुनेच्या गर्भाशयातून वेदपाठ होत असलेला ऐकू आला. वसिष्ठांनी विचार केला की नातवाचे तोंड पाहून कायमचे डोळे मिटावे. म्हणून ते आश्रमातच राहू लागले.

त्यानंतर राक्षस अंगात असतांनाच कल्माषपाद वसिष्ठ मुनींच्या आश्रमात त्यांच्या सुनेच्या पाठीस लागण्याच्या हेतूने आला. वसिष्ठांनी तेव्हां त्याच्यावर मंत्रजल शिंपडले. कल्माषपाद शापमुक्त झाला.

वसिष्ठ सूर्यवंशीय राजांचे कुलगुरू होते. पुत्रसंतान प्राप्तीसाठी त्यांनी राजा दशरथा करवी पुत्रकामेष्ठी यज्ञ करविला. एकदां संवरण नामक राजा सूर्याची मुलगी तपती हिच्या प्रेमात विरहव्यथेनें व्याकूळ झाला असतां राजाचे पुरोहित म्हणून वशिष्ठ मुनींनी सूर्याला विनंती करून संवरण व तपतीचे लग्न करून दिले.

सुरपुष्पमाला

विदर्भ देशाचा राजा भोज याच्या मुलीचे नाव इंदुमती होते. ती एक अप्सरा होती, परंतु शाप लागल्याने तिला मानवजन्म मिळाला. तिचे मूळ नाव हरिणी. ती इंद्रसभेत नृत्य करी.

तृणबिंदु नामक एक मुनी तपश्चर्या करीत होते, त्यांची घोर तपश्चर्या पाहून इंद्रासन डोलू लागले. इंद्राने भयभीत होऊन तृणबिंदूची तपश्चर्या भंग करण्यासाठी हरिणीला पाठविले.

हरिणीने तृणबिंदूची तपश्चर्या भंग केली खरी, परंतु त्याला आपल्या जाळ्यात अडकवू शकली नाही. तृणबिंदूने तिला मानवजन्म घेण्याचा शाप दिला. तिने घाबरून जाऊन मुनींजवळच शापमुक्तीचा उपाय सांगण्यास विनंती केली. तेव्हां मुनीने,

इंदूमतीचे लग्नाचे वय झाल्यावर भोजराजाने तिच्या लग्नासाठी स्वयंवर रचले आणि देशोदेशींच्या राजांकडे निमंत्रणे धाडली.

स्वयंवर प्रसंगी इंदुमतीने अजच्या गळ्यात वरमाला घातली. इतर राजे व राजकुमार इंदुमती त्यांना वरील असे समजून आले होते, म्हणून ते चिडून जाऊन अजशी युद्धाला आले.

अयोध्येचा राजा अज स्वयंवरासाठीच चालला होता. वाटेत एका हत्तीने त्याला अडविले. अजने त्या हत्तीला ठार केले.

अज व इतर राजांचे घनघोर युद्ध झाले. त्या युद्धात अज राजाने गंधर्वाकडून प्राप्त संमोहन अस्त्राचा प्रयोग केला आणि सर्व राजांना बेशुद्ध केले.

तो हत्ती मेल्याबरोबर त्याच्या शरिरातून एक गंधर्व प्रगट झाला. एका शापामुळे तो हत्ती झाला असल्याचे त्याने सांगितले. आता तो शापमुक्त झाला आहे. त्याने कृतज्ञता दर्शवून अजराजाला संमोहनास्त्र दिले.

त्यानंतर अज इंदूमतीला घेऊन अयोध्येला आला आणि आनंदाने राज्य करु लागला.

त्यांना एक मुलगा झाला तोच अयोध्येचा प्रसिद्ध राजा दशरथ त्याच्याच पोटी श्रीरामाचा जन्म झाला.

कित्येक वर्षे लोटली. एकदा नारद स्वर्गातून भूलोकी येत असतां त्याच्या वीणेवरची सुरपुष्पमाला सरकून खाली पडली.

त्यावेळी इंदुमती उद्यानात विहार करीत होती. तिच्या अंगावर ती माळा पडली. तत्क्षण तिला आपल्या पूर्वजन्माची आठवण झाली. म्हणून तिला शापमुक्ती मिळाली. तिने इंदुमतीचा मानव देह सोडला व पुन्हा हरिणी होऊन स्वर्गलोकी इंद्रसभेत

अग्नि

विश्वानर नामक एका ब्राह्मणाने पुत्रप्राप्तीची कामना करून शंकराची अराधना केली. त्याच्या तपश्चर्येवर प्रसन्न होऊन शंकराने त्याला पुत्रप्राप्तीचा वर दिला. वरप्रसादाने विश्वानराची बायको शुचिष्मती गरोदर होऊन तिला एक मुलगा झाला. तो विश्वानराचा मुलगा होता. म्हणून तो वैश्वानर झाला. परंतु देवांनी त्याचे नाव अग्नि असे ठेवले.

एकदा नारद विश्वानराला भेटण्यासाठी आला. त्यावेळी अग्नीला पाहून नारद म्हणाला–"या मूलाच्या जिवाला बाराव्या वर्षी धोका आहे. म्हणून विश्वानर काळजीत पडला. परंतु अग्नीने स्वतःच आपल्या वडिलांना धीर दिला आणि स्वतः काशीला जाऊन शंकराची आराधना करू लागला.

अग्नीला तपश्चर्येत लीन झालेला पाहून इंद्र घाबरून गेला. त्याची तपश्चर्या बंद पडावी यासाठी स्वतः येऊन त्याने अग्नीला विचारले–"तुला कोणता वर पाहिजे?"

अग्नी म्हणाला–"महात्मन्! मी आपल्याला प्रसन्न करण्यासाठी तपश्चर्या करीत नसून शंकराला प्रसन्न करण्यासाठी तप करीत आहे." थोडयाशा उर्मटपणाने अग्नीने इंद्राला ते उत्तर दिले. म्हणून इंद्राने वज्रायुधाने अग्नीवर प्रहार केला. अग्नी बेशुद्ध होऊन पडला. नारदमुनींनी वर्तल्याप्रमाणे अग्नीवर प्राणसंकट ओढवले.

परंतु त्याच वेळी शंकराने प्रकट होऊन अग्नीला आशीर्वाद दिला–"बाळ, ऊठ तू चिरंजीवी हो!" त्याला असा आशीर्वाद देऊन शंकराने त्याला एका लोकाचा अधिपती केले. तोच अग्निलोक होय आणि तो आग्नेय दिशेला आहे. अशातऱ्हेने अग्नी अष्टदिग्पालांपैकी एक ओळखला जाऊ लागला. तो अष्ट वसूंपैकी सुद्धा एक

आहे. यज्ञसमयी देवांना हव्य दान करते वेळी तो अग्नीलाच दिला जातो. अग्नीच्या बायकोचे नाव स्वाहा असे आहे, तिचे वाहन बकरी हे आहे.

एकदां भृगु महर्षी कोणत्या तरी कामासाठी निघतांना आपल्या पत्नीला अग्नीचे रक्षण करण्यासाठी सांगून गेले. त्यावेळी पुलोम नावाचा एक राक्षस आला. त्याने भृगूच्या पत्नीला पाहिले व अग्नीला विचारले–"ही कोणाची बायको?"

अग्नी म्हणाला–"ही भृगु महर्षींची बायको पुलोमा आहे."

"ही माझी बायको व्हायला हवी होती. परंतु भृगूने हिच्याशी विवाह कसा काय केला?" असे सांगून पुलोम राक्षस भृगुपत्नी पुलोमाचे अपहरण करून निघून गेला. त्यानंतर भृगुपत्नी पुलोमाचा मुलगा परशुराम याने त्या राक्षसाचा वध केला. तेव्हां पुलोमाने अग्नीच्या विरुद्ध पतीजवळ तक्रार केली. भृगूने संतापून अग्नीला सर्व भक्षक होण्याचा शाप दिला. तेव्हां अग्नी रागावला व त्याने देवांसाठी हव्य घेण्याचे सोडून दिले, देवांनी विष्णूकडे आपले गाऱ्हाणे नेले की अग्नी हव्य स्वीकारून पोचविण्याचे काम करीत नाही. विष्णू देवांना बरोबर घेऊन अग्नीकडे गेला. आणि अग्नीची स्तुती करीत म्हणाला–"तू सर्वभक्षक झालास तर त्यात काही बिघडले नाही. तू नित्य स्वच्छ व निर्मळ आहेस. सर्वांना पवित्र करतोस!" त्यानंतर अग्नीला त्याने हव्यवाहन केले.

त्याच सुमारास श्वेतकी नामक राजाने कित्येक यज्ञ केले, त्यामुळे अग्नीला अपचन झाले. अग्नीने त्याची पाचनशक्ती बिघडल्याची तक्रार केली. तेव्हां ब्रह्मदेवाने त्याला सुचविले की तू औषधी वनस्पतींनी युक्त अशा खांडववनाला जाळलेस तर तुला स्वास्थ्यलाभ होईल. अग्नीने कृष्ण व अर्जुन यांच्या मदतीने खांडववन जाळले आणि आपलं गेलेले स्वास्थ्य पुन्हा प्राप्त केले. तेव्हां अग्नीने अर्जुनाला पारितोषिक म्हणून गांडीव व कृष्णाला चक्रायुध दिले.

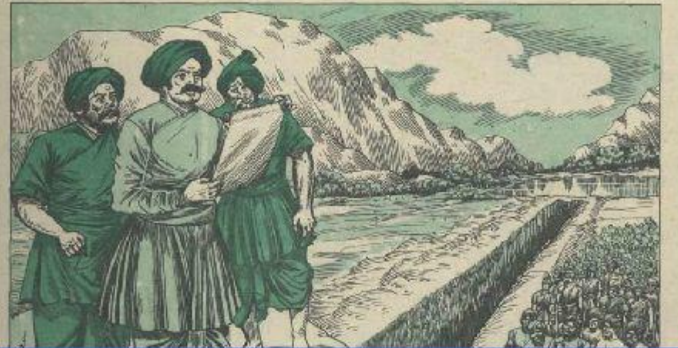

सोन्याचा हंडा

कमलपूरचा जमिनदार फार मोठा उदार दानी होता. वार्धक्य आले तोपर्यंत त्याची सर्व जमिनदारी संपुष्टात आली होती. गावातल्या सरकारी कचेरीपासून उत्तरेकडे तीन मैलावरच्या एका सरोवरापर्यंत एक पाऊल वाट जात होती.

जमिनदार प्रमुख गावकऱ्यांना बोलावून म्हणाला–"मी तुम्हांला आजपर्यंत सांगितले नाही, ते आज सांगणार आहे. मला मूलबाळ नाही. मी आपल्या गावकऱ्यांनाच आपल्या सर्व इस्टेटीचे वारसदार मानतो. मी लहानपणापासून असे ऐकतो आहे की आमच्या आजोबांनी सरोवरापर्यंत डोंगरातून जाणाऱ्या वाटेवर कोठेतरी सोन्याच्या मोहोरा भरून एक हंडा पुरून ठेवला आहे. मी वारल्यावर सर्व गावकऱ्यांचा त्यावर हक्क राहील. सर्वांनी त्या हंड्यातल्या मोहोरा वाटून घ्याव्यात. माझ्या आत्म्याला शांती कशी मिळेल हे मी एका चिट्ठीवर लिहून ठेवीत आहे. परंतु एक अट आहे. हंडा सापडल्यावरच चिट्ठी काढून वाचावी." असे सांगून जमिनदाराने डोळे मिटले.

गावकऱ्यांनी ती तीन मैलाची पाऊलवाट खणून पाहिली, परंतु हंडा सापडला नाही. त्यांनी पेटीतली चिट्ठी काढून वाचून पाहिली. तीत असे लिहिले होते–"सोने मिळाले नाही म्हणून निराश होण्याचे कारण नाही. पाऊलवाट खणल्याने एक पाट तयार झाला आहे. तो पाट तलावाला जोडल्यास तुमच्या जमिनीतून सोन्यासारखे पीक निघेल व तुमची कोठारे सोन्यासारख्या धान्याने भरून जातील.

एका खेडेगावात राहणारा व्यापारी शहरात व्यापारासाठी जायचे ठरवून आपली सर्व इस्टेट विकून आपल्या मुलांबरोबर शहरात जाऊन राहू लागला. त्याने जास्त पैसे व्यापारधंद्यात लावले व उरलेली रक्कम खर्च करून शहरातले एक जुने घर विकत घेऊन त्यात राहू लागला. व्यापार बुडीतच आला. त्यामुळे दुःखी होऊन तो अल्पवयातच मरण पावला.

व्यापाऱ्याचा मोठा मुलगा धाकट्या भावाला म्हणाला—"आपल्याला हे घर लाभले नाही. आपण हे घर विकून दुसरा काही तरी व्यापार करू या."

धाकट्या भावाने मानल्यावर दोघां भावांनी घरातल्या सामानसुमानाची यादी केली. नंतर घराला एक भुयार होते त्यात काय काय सामान काढून नेण्यासारखे आहे हे पाहण्यासाठी पायऱ्या उतरून गेले. भुयारात जिन्याखाली एक खोली होती. तिच्यात जुने लाकूड सामान होते. मूल्यवान वस्तू नव्हती.

मोठा भाऊ म्हणाला—"या खोलीत घेऊन जाण्यासारखं काही दिसत नाही. म्हणून आहे त्या अडगळीसकट घर विकून टाकू या."

मोठा भाऊ बोलतच होता, तेवढ्यात त्या खोलीतून एक विचित्र आकृती बाहेर येऊन म्हणाली—"काय म्हणालात, हे घर तुम्ही विकणार आहांत?" त्या भुताने दोघांना विचारले.

थोरल्या भावाने साहस करून उत्तर दिले—"होय, हे घर आम्हांला लाभले नाही. काही व्यापार करावा, म्हटले तर हातात पैसे नाहीत. एक फुटकी कवडीसुद्धा नाही."

"नको, नको, तुम्ही हे घर विकू नका. मी या तळघरात शांतपणे तपश्चर्या करीत

तर नवा घरमालक माझ्या या तपश्चर्येत विघ्न आणील किंवा हे घर जुने झालं आहे असा विचार करून पाडून नवे घर या जागी बांधील." भूत म्हणाले.

"आम्ही तुझ्या सोईकडे पाहू लागलो तर आमचं कसे भागेल?" दोघां भावांनी एकाच स्वरात विचारले.

"तुम्हांला पैसेच हवे आहेत ना? मी देतो, तुम्ही त्या भांडवलावर तुम्हांला वाटेल तो व्यापार करून पैसे मिळवा!" भूत म्हणाले आणि थोडे पैसे आणून देऊन ते अदृश्य झाले.

दोघां भावांनी घर विकायचा विचार सोडून आनंदाने त्या घराला कुलूप लावले. धाकटा म्हणाला—"आपल्याला किती सहजी एवढे धन मिळाले? आतां आपण कोणता व्यापार करूं या?"

"अरे, तुला वेडबीड तर नाही लागलं? कामधेनूसारख घरात भूत पाळून आपण व्यापार कशाला करायचा? गरज वाटेल तेव्हां भूताकडून मागून पैसे मागून घ्यायचे?" थोरला भाऊ म्हणाला.

तेव्हांपासून पैसे फुकटात मिळू लागल्यावर दोघां भावांनी दारू आणि जुगार यात सर्व पैसे खर्च केले आणि एकाच आठवड्याने

हातातले धन संपताच तळघरातली खोली उघडून दोघे भाऊ भुताला म्हणाले—"तू पैसे दिले होतेस. त्या भांडवलावर आम्ही कापडव्यापाराचा धंदा केला. काल रात्री गोदीला आग लागून सर्व माल भस्म होऊन गेला. या पूर्वीच आम्हांला वाटले होते की हे घर आम्हांला लाभलेले नाही. म्हणून आम्ही हे विकण्याचे ठरविले आहे."

"तुमच्या निष्काळजीपणामुळे तुमचे जे नुकसान झाले आहे, त्याचा दोष तुम्ही या घरावर कां लावतां? कापडाचा व्यापार सोडा दुसरा कसला तरी व्यापार सुरू करा." असे सांगून त्या भुताने आणखी

या खेपेसही त्यांनी दहाच दिवसात सर्व पैसे उडविले. "हे घर खरोखरच आम्हांला लाभलेले नाही. कदाचित हे माझ्या नावावर व्यापार केला म्हणून नुकसान झाले असावे. आतां यापुढे धाकट्या भावाच्या नावावर व्यापार करून पाहणार आहो!" मोठा भाऊ भुताला म्हणाला. भुताने पुन्हां पैसे दिले.

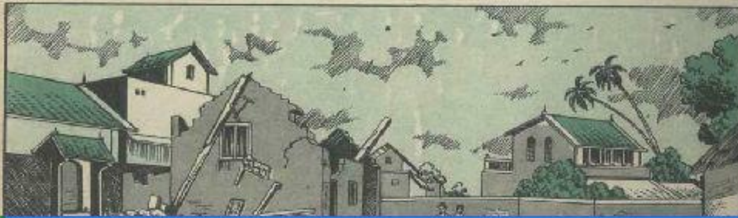
ते पैसेदेखील आठ दहा दिवसात खर्च झाले. तेव्हां थोरला भाऊ धाकट्याला म्हणाला—"आपण दर वेळी लहान रक्कम मागून घेत आलो आहो, या खेपेस मोठी रक्कम मागून घेऊ या."

असे मनात ठरवून दोघे भाऊ भुताकडे आले आणि भुतावर तावून म्हणाले—"अहो, आम्हांला व्यापारात लाभ असा आजपर्यंत झालाच नाही. म्हणून व्यापाराचा नाद आम्ही सोडला आहे. आम्ही जमीन विकत घेऊन त्यात पीक काढण्याचे ठरविले आहे. तेव्हां एवढेसे धन आम्हांला पुरणार नाही!"

भूत काही वेळ विचार करून म्हणाले—"माझी खात्री झाली आहे, खरोखरच, हे घर तुम्हांला लाभत नाहीसे दिसते आहे. तीन वेळ तुम्हांला व्यापारात नुकसान सोसावे लागले. तुझ्या वडिलांनासुद्धा हे घर लाभले नाही. मला आजपर्यंत वाटत होते की या घरात तपश्चर्या करून लाभ होईल. परंतु मला आतां वाटू लागले आहे की या घरात राहून मुक्ती मिळणेच शक्य नाही. हे घर मलासुद्धा लाभले नाही. तेव्हां हे घर तुम्ही विकून टाका. मी दुसरे एखादे घर शोधून तेथे रहायला जातो." असे सांगून भूत अदृश्य झाले.

अनपेक्षित असे काही घडल्यामुळे दोघे भाऊ निराश झाले.

त्याच दिवशी रात्री मुसळधार पाऊस पडला. त्या घरावर वीज पडली. दोघां भावांनी कसाबसा स्वत:चा जीव वांचविला आणि घराबाहेर आले. आतां विकण्यालायक ते घर उरलेच नव्हते.

जादूची घंटा

मोतीपूरच्या राजघराण्यात काही विचित्र चाली व रूढी होत्या. सामान्यपणे राजाच्या मोठ्या मुलालाच गादीचा वारस हक्क होता. परंतु काही कारणाने जर मानसिक किंवा शारीरिक रोगामुळे त्याच्या अंगात काही व्यंग आले तर त्याला राज्याधिकार मिळत नसे. त्याच्याहून लहान राजपुत्राला तो अधिकार प्राप्त होई. परंतु जर मोठा मुलगा मरण पावला तर राज्याच्या प्राप्तीतील अर्धा वांटा एक पिढी पर्यंत देवालयाला मिळे.

मोतीपूरच्या राजाला दोन बायका होत्या. त्यांना अनुक्रमे कमल व कुनाल नावाचे दोघे मुलगे होते. मोठा मुलगा कमल चवदा वर्षाचा झाला तेव्हां राजाने त्याला एक समारंभ करून त्याला युवराज केले. ते कळल्यावर त्याची लाडकी राणी सुमती मत्सराग्नीने पेटली. तिने विचार केला की कमल राज्याभिषेकाला लायक नसल्याचे सिद्ध केले तर तिचा मुलगा कुनाल याला गादी मिळेल. परंतु कमलला शारीरिक व्यंग असल्याचे कसे दाखवायचे? हाच प्रश्न होता."

सुमती एकदा आपल्या माहेरी गेली. तेव्हां तिने तिच्या समोरचा तो प्रश्न तिची आते जटिला हिच्या कानावर घातला. तेव्हां तिच्या आतेने विचारले—"कमलचा हातपाय तोडून त्याच्या अंगात व्यंग निर्माण करणे शक्य नाही का?"

"ते काम सोपे नाही. शिवाय त्याच्यामुळे मीच धोक्यात पडते की काय ही भीती वाटते. त्या प्रयत्नात तो जर प्राणास मुकला तर राज्याचा अर्धा खजिना देवळाला जाण्याची शक्यता आहे. मला मदत करणारे माझ्या पिरुद्ध उलटतील तर, हाही प्रश्न आहेच!" सुमती म्हणाली.

रघुनाथने कमलला तपासून पाहिले व म्हणाला–"प्रधान, युवराजांवर विषाचा प्रयोग झाला आहे!"

प्रधानाने हेरगिरी करायला नेमलेल्या दासीला बोलावून विचारले. तिने सुमती कमलच्या दुधात एका बाटलीतल्या द्रवाचे एक दोन थेंब दररोज टाकीत असल्याचे सांगितले. प्रधानाने दासी करवी ती बाटली मागवून तशी दुसरी बाटली दुसराच एक द्रव घालून त्याच जागी नेऊन ठेवायला सांगितली.

त्यानंतर रघुनाथाकरवी इलाज सुरू करण्यात आला. युवराजाला पुन्हां वाचा आली. सुमती दररोज एक दोन थेंब घालीत आली असूनही त्याचा काही परिणाम झाला नाही.

शेवटी कमलची वैद्यकी चिकित्सा संपली. प्रधानाने राजाला सुमतीच्या कारस्थानाविषयी बाटली राजाला दिली. राजा सरळ सुमतीच्या दालनात गेला आणि विषाची बाटली राणी ठेवी त्या जागची दुसरी बाटली काढून म्हणाला–"राणी! हे विष नाही आहे, विषाची बाटली ही माझ्या हातात आहे! तू गेले काही दिवस विष समजून घातलेस ते विष नव्हतेच, औषध होते."

सुमती जणुंकाही तिला काहीच न कळल्यासारखे सोंग करून म्हणाली–"महाराज! आपण हे काय म्हणालांत ते मला कळले नाही!"

राजाने आपल्या जवळची बाटली दाखवून बूच काढले व विचारले–"या बाटलीतले थेंब घालून तू आपल्या मुलाला काही दिवस दूध पाज!".

सुमतीला तिचे सर्व कारस्थान उघडकीला आल्याचे कळले, कारण तिच्या समोरच दासीने सर्व सांगितले. राजाने सुमतीला जन्मठेप शिक्षा सांगून तुरुंगात डांबून ठेवले.

परंतु गोलक नसूनही घंटा वाजली कशी? तशीच एक दुसरी घंटा रघुनाथाने आपल्या बाहीत बांधून लपवून ठेवली होती. सोमनाथाने तीच युक्ती सांगितली होती.

देवाबरोबर बुद्धिबळांचा खेळ

फार प्राचीन काळची एक गोष्ट आहे. एक साधू होता. तो एक उत्तम गुरु म्हणूनही प्रसिद्ध होता. देशभर त्याचे शिष्य पसरलेले होते. ते आपल्या गुरूच्या दर्शनासाठी नेहमी उत्सुक असत.

साधू आपल्या आश्रमात फक्त सहा महिनेच रहात असे. त्या अवधीत त्याचे शिष्य येऊन त्याच्याकडे वेद व पुराण यांचा खोल अभ्यास करीत. बाकी सहा महिने गुरू देशभर हिंडून आपल्या शिष्यांना भेटे. शिष्य प्रेमाने त्यांना गुरुदक्षिणा व इतर भेटवस्तू देऊन गुरूला तृप्त करीत.

अशातऱ्हेने देशाटन करीत साधू खेडेगावात राहणाऱ्या आपल्या काही शिष्यांचे आतिथ्य स्वीकारून त्यांच्या गावी गेले. शिष्यांना फार आनंद झाला. ते आपल्या गुरुवर्यांना गावाच्या वेशीवर सामोरे जाऊन वाजतगाजत आपल्या गावी घेऊन आले. विष्णूच्या देवळात गुरुवर्यांच्या राहण्याची व्यवस्था करण्यात आली.

साधू आला त्या दिवसापासून गावात आनंदी आनंदच होता. भजन, कीर्तन, पुराण प्रवचन इत्यादी कार्यक्रमात गावकरी व शिष्य मग्न होऊन डेले. गावकऱ्यांना त्यांचा जन्म धन्य झाल्यासारखे वाटले.

त्या गावच्या लोकांचा उद्धार करून साधू दुसऱ्या गांवी प्रस्थान करण्यासाठी तयारीला लागला. त्यापूर्वी आपल्या सर्व शिष्यांना खूष करावे असे साधूला वाटले. आतां गाव सोडून जायला फक्त एक तासच उरला होता. परंतु साधू उतरल्या जागी चिंतामग्न स्थितीत येरझाऱ्या घालू लागला.

त्यावेळी साधूच्या डोक्यात शेजारच्या जंगलात राहणाऱ्या एका व्यक्तीद्वारे होणाऱ्या अत्यद्भुत गोष्टींविषयी विचार

बांधून निघाला. परतीच्या वाटेवर त्याला त्याच गावी उतरावे लागले.

त्या गावी येताच साधूला त्या विचित्र माणसाची आठवण झाली. त्याने अरण्यात जाण्याचे ठरविले आणि त्याला तो माणूस त्याच जागी दिसला. साधू जवळ जाऊन त्याला म्हणाला–“बाबा रे! आजच्या खेळात कोण जिकला रे?”

त्याने पहिल्याप्रमाणेच एकदां झाडाकडे पाहिले व खदखदां हंसून म्हणाला–“राजा! प्याद्याची मात!”

“कायरे! तुला आज एवढा आनंद कसा काय? तू जिंकलास, होय ना?” साधूने विचारले.

“होय, साधू बुवा! मी जिंकलो. आज मी तुमच्या कृपेने कित्येक डाव जिंकले. आज माझे भाग्य उदयास आले. हा शेवटचा डाव सुद्धा मीच जिंकला. या खेपेस मी शंभर मोहरा पणाला लावल्या होत्या अन् त्या सर्व जिंकल्या.” आणि पुन्हां मोठ्याने खदखदां हसला.

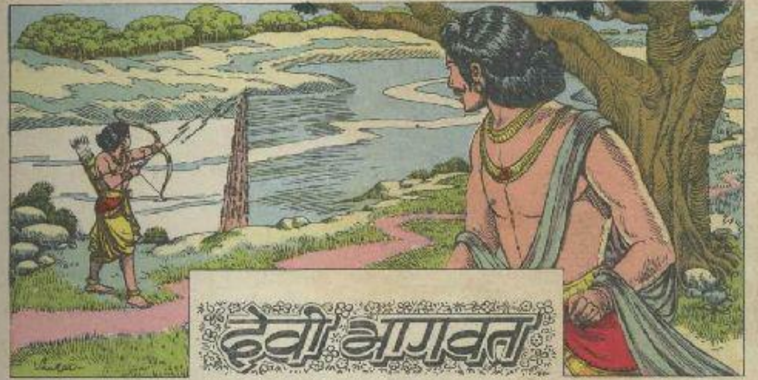
साधूला ते सर्व कळले नाही. स्वतःला येत असलेले हसू आवरीत साधूने विचारले– “देव तुला हे धन कसे देणार रे?”

“देव स्वतः कधीच आपल्या हाताने घेत नाही की देत नाही. तो कोणत्या तरी थोर साधूच्या रूपात येतो आणि माझ्या कडून घेतो व मला देतो! आज माझ्या भाग्याने आपणच मला दर्शन दिलेत!” तो माणूस म्हणाला.

ते सर्व ऐकून साधूची बोबडीच वळली. साधूचे तोंड पांढरे फट्ट पडले. लगेच तो विचित्र माणूस म्हणाला–“आपण द्याव्यात त्या मोहोरा, देवावरचे कर्ज फेडावे!” असे म्हणत तो दुष्ट माणूस शेजारच्या झाडीत त्याने लपवून ठेवलेले दांडके घेऊन आला.

साधू घाबरून गेला. देशाटत्ताच्या वेळी शिष्यांकडून त्याला गुरुदक्षिणा व भेटवस्तू ज्या काही मिळाल्या होत्या ते सर्व धन साधूने त्या लबाडासमोर ठेवले व रिकाम्या हाताने आपल्या गावी परत आला.

देवी भागवत

राजा शंतनू त्याची बायको मुलाला घेऊन निघून गेल्यामुळे अत्यंत दुःखी झाला. त्यानंतर काही वर्षे राज्य केल्यावर तो एकदा शिकारीला निघाला. गंगेकडे पाहून त्याला आश्चर्य वाटले. गंगेची धारा बारीक झालेली होती. थोड्या अंतरावर एक तरुण मुलगा धनुर्विद्येचा अभ्यास करीत असलेला दिसला. त्याने गंगेचे पाणी आपल्या धनुर्विद्येच्या कौशल्याने अडविले होते. मुलाला पाहून शंतनूचे मन त्याच्याकडे फार आकर्षिले गेले.

शंतनूला वाटले, हा मुलगा आपलाच तर नसेल? असेल तर किती बरे होईल? असा विचार करून शंतनू त्या मुलाजवळ गेला आणि त्याला विचारले–“बाळा! तुझं नाव काय रे? तुझे वडील कोण?”

परंतु मुलाने त्याचे काही एक उत्तर दिले नाही, तो आपल्या धनुर्विद्येच्या अभ्यासातच गुंग होता. थोड्या वेळाने तो तेथून निघून गेला. तेव्हां शंतनूने गंगेचे स्मरण केले. तत्क्षण गंगा नदी आपल्या मानवी रूपात प्रगट झाली. शंतनूने तिला विचारले–“मला येथे एक सुंदर स्वरूपवान मुलगा धनुर्विद्येचा अभ्यास करीत असलेला थोड्या वेळा पूर्वी दिसला. तो कोण, त्याला पुन्हा पहावेसे वाटते आहे?”

गंगा स्मित करून म्हणाली–“तोच आठवा वसू, आपलाच मुलगा! मी त्याला घेऊन येते. आपण त्याला घेऊन जा.” असे सांगून गंगेने आपला मुलगा देवव्रत याला बोलावत आणले व म्हणाली–“या मुलाने

वसिष्ठ मुनींजवळ वेदाध्ययन केले आहे आणि परशुरामाजवळ धनुर्विद्येचा अभ्यास केला आहे. हाच आपल्या कुळाचा उद्धार करील." असे सांगून गंगा अदृश्य झाली.

शंतनूने आपल्या मुलाला प्रेमाने पोटाशी धरले व त्याला रथात बसवून हस्तिनापूरला आला. मंत्री व पुरोहितांच्या सल्लधाने त्याचा युवराज्याभिषेक केला.

चार वर्षे पितापुत्रांच्या परस्पर स्नेह वात्सल्यात केव्हां गेली कळलेसुद्धा नाही. त्यानंतर एकदा शंतनू शिकारीला गेला असतां कालिंदी नदीच्या एका झाडाखाली विश्रांती घेण्यासाठी बसला. त्याला गोड

राजाला आश्चर्य वाटले. तो उठला व वास येत होता त्या दिशेने चालू लागला आणि आश्चर्य म्हणजे त्याला अप्सरेसारखी सुंदर 'एक तरुण स्त्री दिसली. तिच्या देहाचाच तो सुवास होता. राजाला वाटले की ही कोणी देवी, किन्नरी किंवा नाग-कन्या असावी.

असा विचार करून राजा शंतनूने तिच्या जवळ जाऊन तिला विचारले–"कोण ग तू? तुझ्या वडिलांचे नाव काय? तू एकटी या अरण्यात कोणासाठी फिरत आहेस? तुझ्या पतीचे नाव काय?" तिला पाहून त्याचे मन तिच्यावर मोहित झाले असल्याचे-ही त्याने सांगितले.

ती तरुण स्त्री स्मित करून म्हणाली– "मी दाशराज धीवराची मुलगी आहे. माझे लग्न झालेले नाही. माझे बाबा मला 'नाव चालवीत रहा, मी येतोच' म्हणून सांगून गेले आहेत. पलीकडे दिसते आहे, तेच आमचे घर."

"मी कुरुवंशी राजा शंतनू. तू आपले हे यौवन असे व्यर्थ कां घालविते आहेस? माझी राणी हो व सर्व सुखांचा उपभोग तुला प्राप्त होईल. मला आतां पत्नी नाही. पूर्वी एकीने माझे वरण केले होते, परंतु ती मला सोडून गेली. त्यानंतर कोणत्याही इतर

परंतु तुला पाहिल्यावर मला पुन्हां संसार-सुखाची इच्छा उत्पन्न झाली आहे. मी तुझा दास होऊन पुढले आयुष्य घालवीन." राजा शंतनू म्हणाला.

शंतनू म्हणाला ते ऐकून त्या तरुणीच्या मनातही चलविचल होऊ लागली. ती लाजतलाजत म्हणाली–"आपल्याला पाह-ल्यापासून माझे मनही माझ्या ताब्यात राहिले नाही. परंतु आम्हां स्त्रियांना आपल्या कर्तव्याचे पालन करावे लागते. त्यांचे लग्नसंबंध वडील धाऱ्यांनींच ठर-वायचे असतात. स्वतःच आपले लग्न ठरवून आईवडिलांचा अपमान करणे आम्हां स्त्रियांना शोभत नाही. म्हणून आपण माझ्या वडिलांना भेटून त्यांच्या परवानगीने माझ्याशी विवाह करावा."

ती म्हणाली ते राजा शंतनूलाही रास्त वाटले. त्याने तिच्या वडिलांना भेटण्याचे ठरविले.

दाशराजाने शंतनूला येत असलेला पाहून दुरूनच प्रणाम केला व म्हणाला–"मी आपला दासानुदास आहे. आपण माझ्या या कुटीत आपल्या पायाची धूळ झाडून मला उपकृत केले आहे. मी आपली कोणती सेवा करू? आज्ञा व्हावी!"

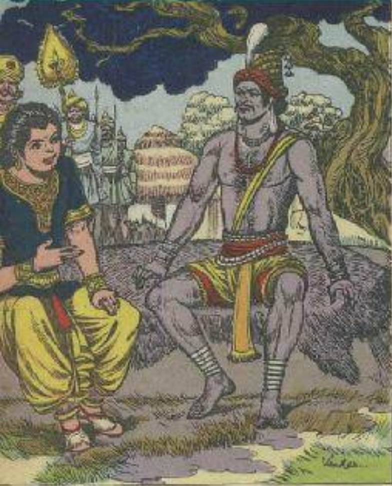
"तुला हरकत नसेल तर तुझ्या अनु-

माझी एवढीच इच्छा आहे!" राजा शंतनू म्हणाला.

ते ऐकून दाशराज खूष झाला. म्हणाला– "महाराज, आपण माझ्या मुलीशी लग्न करून माझ्या कुळाची प्रतिष्ठा वाढवीत आहां, हे माझे केवढे मोठे भाग्य? तरी एक विनंती करावी म्हणतो. आपल्या कृपेने माझ्या मुलीला होणाऱ्या मुलालाच आपला वारस म्हणून आपल्या मागे राज्याचा अधिकार मिळाला पाहिजे."

ते ऐकतांच राजा शंतनूला त्याचा एकुलता एक मुलगा गांगेय देवव्रत आठवला. म्हणून त्याला काय उत्तर द्यावे सुचेना.

तेथून निघून गेला. परंतु त्याचे मन दाश-राजाच्या मुलीवरच अडकून राहिले होते. तो भूकतहान विसरला व त्याला झोपही येईना. त्या स्थितीत उदास मनाने तो आपल्या शयनगृहाबाहेरही आला नाही.

त्या स्थितीत आपल्या वडिलांना पाहून गांगेयाने विचारले–"बाबा! आपण दुःखी व उदास दिसतां आहां! मला त्याचे कारण सांगाल का? कोणी मोठ्या शत्रूने आपल्या-वर हल्ला किंवा स्वारी तर केली नाही? की काही अनपेक्षित घडले आहे? मी असतां आपल्याला काळजी करण्याचे कारणच काय? आपल्या मनात काही इच्छा पुरी करण्यासाठी मी सर्व काही करीन."

मुलगा म्हणाला ते ऐकून शंतनू थोडा लाजल्यासारखा झाला आणि म्हणाला– "मुला तू माझा एकुलता एक मुलगा आहेस. मग काळजी कां असू नये. असे सांगतात की एकच एक मुलगा व एकच एक डोळा यांचा भरंवसा नसतो. एकुलत्या एका मुलाला अनपेक्षित असे काही घडले तर बापाची स्थिती कशी होईल?"

गांगेयने मंत्री व प्रधानाला विचारून खरी गोष्ट समजून घेतली व मंत्र्यांना बरो-बर घेऊन दाशराजाकडे आला. म्हणाला– "दाशराजा! आपल्या मुलीचा विवाह माझ्या वडिलांशी करून दे! मी तुझ्या मुलीला आपली माता मानून तिची योग्य सेवा करीन. मी तुला हे वचन देतो."

दाशराज सर्व ऐकून घेऊन म्हणाला– "माझ्या मुलीशी युवराजांनी स्वतःच लग्न करून घेण्यास काय हरकत आहे? आपण असतां माझ्या मुलीच्या मुलाला राज्य देणे योग्य होणार नाही."

"तू आपल्या मुलीला माझ्या मातेच्या रूपे दे. तिच्याच मुलाला राज्य प्राप्ती होईल." गांगेय म्हणाला.

"युवराज आपण राज्यत्याग करू शकाल. राज्याचा अधिकार खुशीने देतील याचे काय प्रमाण?" दाशराजाने शंका केली.

"तरमग दाशराजा, ऐक. मी प्रतिज्ञा करतो की मी लग्नच करणार नाही व आजन्म ब्रह्मचारी राहीन. म्हणजे माझ्या-कडून तुझ्या नातवाला कोणी प्रतिस्पर्धीच जन्माला येणे शक्य नाही. माझ्या स्वतःच्या विषयी तू शंका करण्याचे कारणच नाही. तेव्हां तू आपल्या मुलीला माझ्या मातेच्या रूपे पाठवून दे." गांगेयाने अशी प्रतिज्ञा करून दाशराजाला निश्चित केले.

ती प्रतिज्ञा ऐकून दाशराजाने मान्य केले. त्यानंतर सत्यवतीचा शंतनूशी विवाह झाला. गांगेय देवव्रताने अशी 'भीष्म' म्हणजे भयंकर प्रतिज्ञा केल्यामुळे त्याला पुढे सर्व जग 'भीष्म' या नावानेच ओळखू लागले.

असेच काही दिवस गेले. शंतनूला सत्यवतीच्या पोटी दोन मुलगे झाले. त्यांची नावे अनुक्रमे चित्रांगद व विचित्रवीर्य अशी होती. परंतु दुर्दैवाने ते दोघेही पुत्र-प्राप्ती होण्यापूर्वीच मरण पावले.

त्यानंतर सासू सत्यवतीच्या आज्ञेप्रमाणे विचित्रवीर्याची मोठी बायको अंबिकेला व्यास मुनींकडून नियोगाद्वारे एक मुलगा झाला. परंतु तो मुलगा आंधळा निघाला. त्याचे नाव धृतराष्ट्र. सत्यवतीने विचार केला कि आंधळ्या धृतराष्ट्राला राजपद देणे योग्य होणार नाही. म्हणून तिच्या आज्ञेप्रमाणे तिची धाकटी सून अंबालिका

हिला व्यासमुनींकडून नियोगाद्वारे एक मुलगा झाला. परंतु तोपांडुरोगाने जन्मत:च आजारी निघाला. त्याला पांडुराज हे नांव प्राप्त झाले.

अशातऱ्हेने दोन्ही प्रयत्न अयशस्वी झालेले पाहून सत्यवतीने अंबिकेला सल्ला दिला की व्यासांकडून नियोगाद्वारे आणखी एका मुलाची प्राप्ती करून घे. परंतु ती गोष्ट अंबिकेला मान्य नव्हती. म्हणून तिने आपल्या दासीला व्यासांकडे पाठविले. त्या दासीच्या पोटी जो मुलगा झाला त्याला विदुर हे नांव मिळाले.

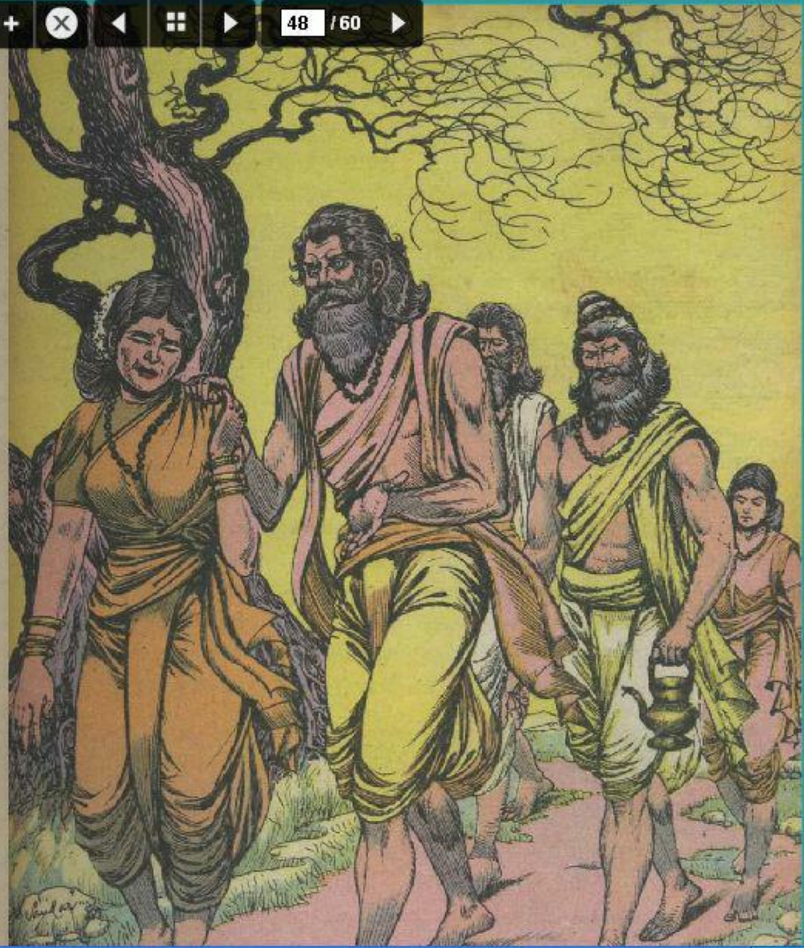
यथासमयी भीष्माने पांडूचा राज्याभिषेक केला. पांडूने विदुराला आपला मंत्री नेमले. कालक्रमाने धृतराष्ट्राचा गांधारीशी व एका वैश्य स्त्रीशी विवाह झाला. गांधारीच्या पोटी त्याला शंभर मुले व वैश्य स्त्रीच्या पोटी एक पुत्र झाला. पांडुराजाचा विवाह कुंती व माद्रीशी झाला. कुंतीला तीन मुलगे आणि माद्रीला दोन मुलगे झाले. तेच पंचपांडव,–अनुक्रमे युधिष्ठिर, भीम. अर्जुन, नकुल व सहदेव.

कुंतीला लग्नापूर्वी सूर्याच्या कृपेने एक मुलगा झाला होता. त्याला तिने लोकलाजेस्तव गुप्तपणे नदीत सोडले होते. तोच कर्ण होय. तो शैशवावस्थेत एका सूताला मिळाला व त्याच्याच घरी वाढला.

पांडव जन्मल्यावर पांडू आपले राज्य धृतराष्ट्राला देऊन आपल्या दोघां पत्नींबरोबर वनविहाराला गेला असतां तेथेच वारला. माद्रीने सहगमन केले. कुंती पांचपांडवांना घेऊन धृतराष्ट्राकडे आली.

पांच पांडवांनी द्रुपद राजाची मुलगी द्रौपदीशी लग्न केले आणि तिला त्यांच्यापासून पाच मुलगे झाले. अर्जुनाने श्रीकृष्णाची बहीण सुभद्रेबरोबर लग्न केले. तिच्या पोटी अभिमन्यू जन्मला. अभिमन्यू महाभारत युद्धात मारला गेला तेव्हां त्याची बायको उत्तरा गरोदर होती. तिच्या पोटी परीक्षिताचा जन्म झाला.

महाभारत युद्धात सर्व मुलगे धारातीर्थी पडल्यावर धृतराष्ट्र व गांधारी युधिष्ठिराच्या

आश्रयाला काही काळ राहिले. युधिष्ठिराने त्यांना प्रेमाने व आदराने वागविले. परंतु भीमाने पदोपदी त्यांचा अपमान करून त्यांना जिणे नकोसे केले.

शेवटी धृतराष्ट्राने गांधारी, विदुर आणि संजयला बरोबर घेऊन वानप्रस्थाश्रमात प्रवेश केला. कुंतीसुद्धा तेव्हां त्याच्याबरोबर गेली. सहा वर्षे लोटली. एके दिवशी युधिष्ठिराला स्वप्न पडले. त्याला कुंती कृश झालेली दिसली. त्याने आपल्या भावांना ती गोष्ट सांगितली व म्हणाला–"धृतराष्ट्र गांधारी, कुंती इत्यादींना भेटून येऊ या."

सर्वांनी होकार दिला. पांडव, द्रौपदी, सुभद्रा, उत्तरा व इतर नागरिकांसह शतयूपाश्रमात गेले. तेथे विदुराशिवाय सर्व भेटले. विदुर एकांतात तपश्चर्या करीत असल्याचे धृतराष्ट्राने सांगितले.

तेव्हा युधिष्ठिर विदुराचा शोध काढीत गंगाकाठी गेला. एका जागी विदुराला घोर तपश्चर्या करीत असलेला पाहून युधिष्ठिराने आपले नांव सांगितले व नमस्कार केला. परंतु विदुराने उत्तरच दिले नाही. त्याच वेळी विदुराच्या मुखातून एक ज्योती निघाली व तिने युधिष्ठिराच्या मुखात प्रवेश केला. विदुर निस्तेज होऊन जमिनीवर पडला.

त्यानंतर युधिष्ठिर धृतराष्ट्राकडे परतला आणि त्याने विदुर निवर्तल्याची गोष्ट सांगितली. काही काळ त्यांच्या बरोबर आश्रमात राहून सर्वांबरोबर युधिष्ठिर हस्तिनापूरला परतला.

त्यानंतर काही दिवसांनी एका मोठ्या दावानलात सांपडून धृतराष्ट्र, गांधारी व कुंती भस्मीभूत झाले. त्यापूर्वीच संजय कोणत्यातरी तीर्थस्थानी निवर्तला होता.

आतां कौरव व पांडवांच्या वंशात एकटा परीक्षितच काय तो उरला होता. तो सुद्धा एका मुनीच्या शापामुळे तक्षक चावल्याने मरण पावला. परीक्षिताचा मुलगा जनमेजय याने पित्याच्या मृत्यूचा प्रतिकार करण्याच्या हेतूने नागयज्ञ केला. त्यात अनेक नागांची आहुती पडल्यावर यज्ञ संपला.

साधूंपासून सावध

राधाबाई सैंपाकघरात सैंपाक करीत होत्या. एका बाईचा आवाज त्यांना ऐकू आला. आई! अहो आईसाहेब!" राधाबाईंनी बाहेर येऊन पाहिले. एक बाई मुलाला कडेवर घेऊन उभी होती. राधाबाई म्हणाल्या–"सैंपाकसुद्धा झाला नाही बाई!"

"आईसाहेब! मी भीक मागायला नव्हते आले. मी लक्ष्मीपूरची राहणारी आहे. माझे नाव गौरी. चार दिवसांपूर्वी माझे यजमान शेतावरून घरी परत येत होते आणि एक मुंजा त्यांच्या मानेवर बसला. माझ्या यजमानांच्या पोटात दुखू लागले. औषधपाणी केले. परंतु त्यांना रक्ताच्या उलट्या होऊ लागल्या. सकाळी देवासारखे एक साधूबुवा आमच्याकडे आले. त्यांनी मंत्र टाकून तत्क्षण पोटदुखी थांबविली आणि उलट्या बंद झाल्या. त्या साधूबुवांना आम्ही पैसे देऊ लागलो. परंतु त्यांनी एका पैलासुद्धा हात लावला नाही आणि निघून गेले. काल पुन्हां त्यांच्या पोटात दुखू लागले. गावकऱ्यांनी ते साधुबुवा या गावात आले असल्याचे मला सांगितले. मी त्यांचा शोध काढते आहे. परंतु कोठे दिसले नाहीत. आईसाहेब, ते तुम्हांला कोठे दिसले तर त्यांना माझ्या घरी पाठवून द्या." गौरी म्हणाली.

"बरं, पाठवते हं!" असे सांगून राधाबाई सैंपाकघरात निघून गेल्या. सैंपाक झाल्यावर राधाबाई थोडा वेळ आडव्या झाल्या. इतक्यात दाराबाहेर कोणी म्हणाले–"अन्नपूर्णेश्वरी! माते!"

राधाबाईने पुढे येऊन दार उघडले. समोर एक साधू उभा होता. राधाबाईला गौरी म्हणाली होती ते आठवले. साधूला म्हणाली–"साधुबुवा! तुम्हांला गौरी नावाची बाई आठवते का?"

"कोण हो गौरी? माते!"" साधूने विचारले.

"ती लक्ष्मीपूरची राहणारी आहे. तिच्या नवऱ्याच्या मानेवर मुंजा बसला होता आणि त्याला आपण सोडविलेत. त्या बाईच्या नवऱ्याला पुन्हां पोटशूल सुरू झाले आहे. म्हणून ती आपल्या शोधार्थ आली होती." राधाबाई म्हणाल्या.

"होय, होय! आठवले. मला आज याच गावात मला काम आहे. मी उद्यां जातो तिच्या गावी." साधू म्हणाला.

त्या साधूवर राधाबाईंचा विश्वास बसला. त्यांनी त्याला बोलावून आपल्या समोरचा प्रश्न साधूसमोर निवेदन केला. [illegible] व म्हणाला–"बेटी, तू लग्नानंतर सासरी आलीस तेव्हां तू शेतावर नवऱ्यासाठी जेवण घेऊन निघालीस. त्यावेळी तू कोणाचा तरी मंत्रवलेला ताईत खाली पडलेला होता, तो ओलांडून गेलीस. त्या दिवशी रात्री तुला फणफणून ताप आला होता. दहा दिवस तू बेशुद्धावस्थेतच होतीस. म्हणून तुला मूल होत नाही. गंडा बांधून घे. ताईत घातलास तर फारच छान. तुला मुलगा होईल."

त्यानंतर साधूने एक लांबलचक यादीच वाचली. राधाबाईंनी त्या सर्व वस्तू आणून साधूसमोर ठेवल्या. साधूने हळद कुंकवाने उभ्या आडव्या रेघा काढल्या आणि त्या रेघांवर एक पाट ठेवला आणि त्यावर राधाबाईंना बसायला सांगितले. नंतर मंत्र म्हणत त्याने लिंबें कापली आणि ती राधाबाईंच्या डोक्या भोंवती फिरवून एक नारळ फोडला आणि नारळाचे पाणी राधाबाईंच्या डोक्यावर शिपडले. पिशवीतून एक ताईत काढून राधाबाईच्या डोक्यावर ठेवला आणि कापूर लावून त्यांना ओवाळले. कापराच्या वासाने राधाबाईंना एकाएकी घेरी आल्या सारखे झाले. साधूने ताईत त्यांच्या गळ्यात बांधला आणि त्यांच्या गळ्यातली सोन्याची माळा काढून घेतली. राधाबाई बेशुद्धावस्थेतच होत्या. त्यानंतर साधूने त्यांच्या [illegible] त्या शुद्धीवर आल्या. "आतां तुम्हांला मुलगा होईल बाई!" असे सांगून साधूने मंत्रवलेल्या सर्व वस्तू आपल्या झोळीत ठेवल्या. राधाबाई घरातून पंचवीस रुपये साधूला देऊ लागल्या. साधूने निर्लोभपणाचा आव आणून ते रुपये घेतले आणि निघून गेला.

त्यानंतर राधाबाई आनंदाने त्यांना होणाऱ्या मुलाचे स्वप्न पहात झोपल्या. थोड्या वेळाने यजमानांनी हाक मारली ती ऐकून दचकून उठून दार उघडले. सोमदेवाने घरात पाऊल टाकतांच बायकोला हळद आणि कूंकवाने माखलेली पाहून कारण विचारले. राधाबाईने सर्व वृत्त सांगितले.

सोमदेव थट्टेत म्हणाला–"प्रत्येकाचे आपलं आपलं एक वेड असते. ते कोण बदलणार?"

त्या दिवशी रात्री जेवण झाल्यावर सोमदेव खाटेवर आडवे झाले. राधाबाईंनी विडा लावून दिला. त्यावेळी बायकोच्या गळ्यातला ताईत पाहून सोमदेवने विचारले–"हाच का ताईत, तुला मुलगा देणारा?"

"तुम्हांला प्रत्येक गोष्टीत थट्टाच सुचते!" असे म्हणत राधाबाईंनी गळ्यातला ताईत हातात धरला. त्यावेळी त्यांना सोन्याची माळा हाताला लागली नाही. त्यांचा चेहरा एकदम पांढराफट्ट झाला. त्यांनी लगेच उठून सर्व घर पालथे घातले. परंतु माळा सापडली नाही. शेवटी नवरा

झोपला होता ते अंथरूण नवऱ्याला उठवून झाडून पाहिले.

बायकोला घाबरलेली पाहून सोमदेवने विचारले–"काय शोधते आहेस?"

राधाबाईंनी रडक्या आवाजांत उत्तर दिले–"माझी माळ दिसत नाही."

"कोठे ठेवली होतीस ती तू?" सोमदेवने विचारले.

"आज सकाळी नहाले, तेव्हा काढून ठेवली होती, ती मी पुन्हा घातली, चांगले आठवते आहे मला." राधाबाई म्हणाल्या.

तेव्हां सोमदेवाला साधूची शंका आली. त्याने गावभर साधूला हुडकून पाहिले. परंतु तो कोठे दिसला नाही. गांवाच्या उत्तरेला एका मैलावर एक पडके देऊळ होते. तेथे त्या साधूला हुडकण्यासाठी आपल्या नोकराला बरोबर घेऊन सोमदेव निघाला.

देवळापर्यंतपोचे तोंवर काळोख पडू लागला होता. देवळाच्या पायऱ्यांवर एक लहान मुलगा बसला होता. सोमदेवला देवळाच्या कोपऱ्यात एक बाई सैपाक करीत असल्या-सारखी दिसली.

इतक्यात एक जण दारू पिऊन बरळत गाणे म्हणत येत असलेला दिसला. सोमदेव व नोकर भिंतीआड लपून उभे राहिले. दारूड्या हातातली बाटली खाली ठेवून म्हणाला–"अग ए, पहा तर मी तुझ्यासाठी काय आणलं आहे ते!" असे म्हणत त्याने माळ काढून दाखविली.

दुसऱ्या क्षणाला सोमदेव व त्याच्या नोकराने त्या दारूड्याची मानगुटी धरली आणि माळ काढून घेऊन त्याला खूप बडविले. त्याची दारू उतरली. त्याने सोमदेवाचे पाय धरून माफी मागितली.

नंतर सोमदेव घरी परत आला. राधा-बाईला तिची माळ परत देत त्याने तिला विचारले–"साधूने तुझ्या गळ्यातली माळ काढली तेव्हां तुझी अक्कल कोठे गेली होती?"

परंतु राधाबाईच्या तोंडातून एक शब्दही उमटला नाही.

सदुपयोग

सोनूशेट श्रीमंत होते, परंतु पहिल्या नंबरचे चिकट होते. ते बायकोच्या खर्चीपणामुळे कंटाळून जाऊन तीर्थयात्रेला निघाले. निघते वेळी घराची सर्व जबाबदारी त्यांनी मुलावर टाकली. त्यांच्या परसात विहीर नव्हती. शिवरामने वडिलांना कित्येकदा विचारले–"विहीर खणू या का?" परंतु सोनूशेटला खर्च करायचा नव्हता. ते टाळाटाळ करीत होते.

बाप तीर्थयात्रेला निघून गेल्यावर शिवरामने विचार केला, बाबांनी नको म्हणून नव्हते सांगितले. तेव्हां ते परत यायच्या आधी विहीर खणून घ्यावी. विहीर खणण्याचे काम सुरु झाले. जेमतेम दोन फूट जमीन खणली असेल, त्यातून एक तिजोरी निघाली.

मजूर म्हणाले–"मालक! हा आपल्या वाडवडिलांनी पुरून ठेवलेला धनाचा सांठा आहे. ते पुण्यवान होते. तुम्ही हे धन दान करून पुण्य संपादन करा."

शिवराम उदार स्वभावाचा होता. म्हणून त्याने सर्व धन व सोने गोरगरिबांना वांटून टाकले. सोनूशेटने घरी आल्यावर विहीर खणलेली पाहिली. त्यांनी मुलाला विचारले–"काय रे, मी याच जागी एक तिजोरी पुरून ठेवली होती?" शिवरामने सारा वृत्तांत थोडक्यात सांगितला. त्या लोभी माणसाचे मन दुःखी झाले. त्याने तिजोरी त्या जागी पुरून ठेवली असल्याची गोष्ट बायकोलासुद्धा सांगितली नव्हती.

